

KONING WILLEM I ALS VERLICHT DESPOOT

REDE

TER AANVAARDING VAN HET AMBT VAN HOOGLEERAAR
IN DE GESCHIEDENIS AAN DE VRIJE UNIVERSITEIT,
UITGESPROKEN DEN 8STEN JULI 1918

DOOR

Dr. A. GOSLINGA.

E. BOSCH JBZN. — 1918 — BAARN

Nd 11

KONING WILLEM I ALS
VERLICHT DESPOOT

KONING WILLEM I ALS VERLICHT DESPOOT

REDE

TER AANVAARDING VAN HET AMBT VAN HOOGLEERAAR
IN DE GESCHIEDENIS AAN DE VRIJE UNIVERSITEIT,
UITGESPROKEN DEN 8STEN JULI 1918

DOOR

Dr. A. GOSLINGA.

E. J. BOSCH J^{BZN.} — 1918 — BAARN

HOOGGEERZAME HEEREN DIRECTEUREN ONZER VER-
EENIGING,
HOOGACHTBARE HEEREN CURATOREN DEZER HOOG-
SCHOOL,
HOOGGELEERDE HEEREN PROFESSOREN,
ZEERGELEERDE HEEREN DOCTOREN IN ONDERSCHIEDENE
WETENSCHAPPEN,
WELEDELE HEEREN STUDENTEN,
EN VOORTS GIJ ALLEN, DIE HIERHEEN ZIJT OPGEKOMEN
OM DOOR UWE TEGENWOORDIGHEID AAN DEZE
PLECHTIGHEID LUISTER BIJ TE ZETTEN,
ZEER GEWENSCHTE TOEHOORDERS!

Het heeft niemand verwonderd, dat H. H. Directeuren, op uitbreiding der Vrije Universiteit bedacht, katheders voor de geschiedenis hebben ingesteld.

Het Calvinisme toch is een denkrichting, die niet beperkt gebleven is tot enkele coryphaeën der wetenschap met een kleinen kring van adepten, maar van meet af aan zijn weg vond tot het hart des volks. In verscheidene landen van Europa, in Frankrijk en Hongarije inzonderheid, is het op aandrang van de Roomsche geestelijkheid door de macht van den staat in zijn natuurlijke ontwikkeling belemmerd

en gestuit, maar, waar het doorwerken kon, te onzent, in Zwitserland, in Schotland en tot op zekere hoogte ook in Engeland, daar legde het op het volksleven beslag, zette het den volksgeest om, en wekte een volkskracht, die de volkswelvaart, de geestelijke zoo goed als de stoffelijke, tot vroeger ongekende hoogte verhief en met name aan de Oostkust van Noord-Amerika en aan de Zuidpunt van Afrika tot levensvatbare kolonisatie in staat bleek. Anders gezegd, het werd een historische factor van beteekenis. Allereerst natuurlijk voor die volkeren, die het in meerdere of mindere mate wist te bezielen, maar aangezien van deze — het Nederlandsche, het Engelsche, het Amerikaansche — een aanmerkelijke invloed op de wereldgeschiedenis is uitgegaan, ook in het algemeen. Die beteekenis voor algemeene zoowel als vaderlandsche geschiedenis na te speuren, ligt allereerst op den weg van de Calvinisten zelf.

Toch hebben ook wel — wij erkennen het gaarne — historici van andere richting zich daaromtrent zeer verdienstelijk gemaakt. Wat echter van dezen niet verwacht kan worden, is dat ze de geschiedenis, niet slechts van die tijdperken, waar men met het Calvinisme als historisch verschijnsel in het bijzonder te doen heeft, maar van alle tijden, van ons standpunt uit zullen bezien. Toch is dit zoo noodig. Wij kunnen en mogen de geschiedschrijving niet enkel aan andersdenkenden overlaten, welk een dankbaar gebruik we ook van hun studiën maken. Want naar mijn bescheiden meening staan ook zij, al zullen ze het niet allen toegeven, min of meer onder den invloed hunner levensbeschouwing.

Met zoo te spreken wrijf ik niemand de smet der partijdigheid aan. Wie bij zijn onderzoek eerlijk en nauwgezet te werk gaat, ernstig kennis neemt van den arbeid van tegen- zoo goed als van voorstanders, niet verzwijgt wat pleit ten gunste van andersdenkenden zoo min als het kwaad bij geestverwanten bemantelt, zulk een historicus heeft aanspraak op den naam van onpartijdig. Maar, onpartijdig en objectief zijn twee. Het is niemand gegeven

geheel buiten zich zelf te treden. Ieders persoonlijkheid laat zich in meerdere of mindere mate bij zijn onderzoek gelden. De een b.v. hecht bijzondere waarde aan politieke, een ander aan godsdienstige factoren, een derde weer aan economische. Het kan zijn, dat reeds bij het verzamelen van bronnenmateriaal en litteratuur een schifting tusschen belangrijk en onbelangrijk gemaakt en het onbelangrijk geoordeelde verwaarloosd wordt, doch, zoo dat al niet het geval is en men zijn onderzoek zoo ruim mogelijk instelt, zulk een schifting moet toch plaats hebben in de gegevens, die men gebruikt, want deze alle in zijn verhaal op te nemen, is zoo goed als nooit mogelijk. Niet zelden komt het subjectieve element juist meer uit in hetgeen men verzwijgt dan in hetgeen men meedeelt. Doch ook in wat men meedeelt kan men slechts tot op zekere hoogte aan de subjectiviteit ontkomen. „Ernstig nadenken en veelzijdige studie” — zoo heeft de onlangs gestorven geschiedkenner De Beaufort gezegd, naar aanleiding van een werk van Nuyens — „kunnen ons doen begrijpen, hoe menschen met een verstand, anders bewerktuigd dan het onze, onder andere omstandigheden en in een andere omgeving gevormd, denken en handelen; maar het is zelfbedrog te meenen, dat wij ons bij het beoordeelen hunner denkbeelden en handelingen geheel aan den invloed van eigen overtuiging en beginselen kunnen ontworstelen”. ¹⁾ Verschil van richting is oorzaak, dat de een zich van het verleden een ander beeld vormt dan de ander, en vandaar, dat b.v. een liberaal met Roomsche geschiedschrijving niet zonder meer genoegen nemen kan; vandaar ook, dat de Calvinisten niet na kunnen laten zelf de hand aan den ploeg te slaan.

Zij hebben dit reeds lang beseft. Bilderdijk heeft, zij het ook met weinig nauwkeurigheid en bezonnenheid, reeds een eeuw geleden de historische voorstellingen zijner dagen bestreden, terwijl ook Groen van Prinsterer in de Archives, Maurice et Barneveldt, Ongeloof en Revolutie, in zijn

¹⁾ Geschiedkundige Opstellen II p. 158.

onwaardeerbaar Handboek niet het minst, tegenover de gangbare eigen beschouwingen plaatste.

Dat besef was ook hier aan de Vrije Universiteit levendig, al werd er tot op heden van de geschiedenis, voorzoover ze valt binnen het terrein der Litteraire Faculteit, alleen die der Oudheid onderwezen. Het blijkt o.m. daaruit, dat haar hoogleeraren in de kerkgeschiedenis en het staatsrecht — ik noem bij name wijlen Prof. Rutgers — meer dan één studie geleverd hebben, die voor wat men onder *de* geschiedenis pleegt te rekenen van beteekenis is. Ook verdient het de opmerkzaamheid, ofschoon het aan een universiteit als deze niet bevreemden kan, dat verscheidene der hoogleeraren zich met de principieele vraagstukken der geschiedwetenschap hebben ingelaten. Om ook hier van de levenden niet te gewagen, wijlen Prof. Woltjer was gewoon deze op zijn colleges over de Encyclopaedie der Litteraire Faculteit te behandelen; het is ongetwijfeld zeer te betreuren, dat hij slechts een klein geschrift, op deze materie betrekking hebbende, het licht heeft doen zien.

Het waren onderwerpen uit de formeele historische vakken of anders uit de grensgebieden, welke men hier aanvatte. Aan de behandeling van de geschiedenis zelve kwam het over het algemeen niet toe. Volkomen natuurlijk, want dit is het werk van de historici van beroep.

Zooals U bekend is, zullen er hier twee optreden. Aan Dr. Van Schelven is de geschiedenis van vóór den vrede van Munster, die daarna, mij opgedragen. Dat men den arbeid niet anders heeft gesplitst, door n.l. den een de geheele Algemeene, den ander de gansche Vaderlandsche geschiedenis toe te wijzen, is om meer dan één reden geschied. Aan alle beoefenaars der geschiedenis behoeven niet dezelfde eischen gesteld te worden, en nu hangt het uiteenloopen der eischen er minder van af, of men met Algemeene of Vaderlandsche geschiedenis dan wel met welk tijdperk men te doen heeft. Zoo maakt het b.v. een groot verschil, of men zich met de Middeleeuwen of met de 19de eeuw bezig houdt.

Bovendien is onze Vaderlandsche geschiedenis over het

geheel genomen nauw met de Algemeene verbonden en er in sterke mate van afhankelijk. Dat is al zoo in den Romeinschen tijd, eveneens in de Middeleeuwen, in het tijdvak van Reformatie en Contrareformatie, in dat van Jan de Witt en Willem III, wanneer de Vaderlandsche geschiedenis zich zelfs tot Algemeene verheft, en ook nog wel in de 18de eeuw. Insgelijks in de 19de. Deze wordt in veel sterker mate dan men gewoon is aan te nemen beheerscht door de denkbeelden, die onder koning Willem I tot volle heerschappij zijn gekomen, en, welke die denkbeelden zijn, het is weer de Algemeene geschiedenis, die het ons leert.

Mis ik mijn doel niet geheel, dan zal dit blijken uit de behandeling van mijn onderwerp voor hedenmiddag:

Koning Willem I als Verlicht Despoot.

Het is reeds meermalen en door onderscheidene geschiedschrijvers opgemerkt, dat Koning Willem I groote overeenkomst vertoont met de zoogenaamde verlichte despoten¹⁾. Gewoonlijk geschiedt dit bij de bespreking van zijn maatregelen ten aanzien van de vóóropleiding der Roomsche geestelijkheid. Japikse heeft buitendien ook gewezen op zijn zucht om zelf alles te beslissen en zijn zorg voor de welvaart zijner onderdanen²⁾.

Ook naar mijn bescheiden meening was hij inderdaad een typisch verlicht despoot, wel te verstaan van *na* de revolutie. Strikt genomen is dit een contradictio in terminis: onder verlichte despoten toch is men gewoon die vorsten te verstaan, welke, vóór de revolutie regeerende, nochtans haar beginselen in toepassing trachtten te brengen, in zoverre deze slechts geen inbreuk maakten op hun persoonlijke macht. Houdt men echter het tijdsverschil in het oog, dan zie ik er geen overwegend bezwaar in genoemden term te bezigen, als maar onmiskenbaar duidelijk blijkt,

¹⁾ Groen, Handboek p. 814; id., Adviezen in de Tweede Kamer (Utrecht 1856) I, 23; Blok, Geschiedenis van het Nederlandsche Volk, 2de druk, IV, 240; Brugmans, Onze Eeuw 1913, III, 163.

²⁾ Gosses en Japikse, Handboek p. 429, 438.

dat er tusschen onzen eersten koning Willem en de verlichte despoten der 18de eeuw een wezenlijke overeenkomst bestaat.

Deze vorsten hebben geen beginsel zóó sterk voorop gesteld als : het volk is er niet om den vorst, doch omgekeerd de vorst om het volk. In overeenstemming daarmee ontwikkelen ze een geweldige bedrijvigheid : ze leggen wegen en kanalen aan, ontginnen woeste gronden, maken een eind aan lijfeigenschap, heerendiensten en tienden, stichten landbouw- en hypotheekbanken, richten hospitalen en weeshuizen op, voeren gelijkmatige belastingheffing in en onafhankelijke rechtspraak, verzachten het straf- en vereenvoudigen het procesrecht enz. enz. Moge het verscheidenen hunner daarbij maar al te vaak aan de noodige bedachtzaamheid ontbroken hebben, men kan hun den lof niet onthouden van met grooten ijver voor de belangen van het volk of hetgeen zij daarvoor hielden te hebben gearbeid.

In dit opzicht steken ze gunstig af bij de meeste absolute vorsten van hun eeuw. Men denke slechts aan een Lodewijk XV, die alleen het genot najoeg, en dat nog wel op schaamteloze wijze. Zij leefden voor hun volk. Men meene echter niet, dat ze dit ook eenige zeggenschap gunden. Neen, alles *voor*, doch niets *door* het volk. Waar ingevolge van overoude rechten Raden of Staten een zekeren invloed op de regeeringszaken oefenden, werd deze beperkt of vernietigd. In welke opzichten ze ook van de ouderwetsche despoten verschilden, ze waren niet minder absolutistisch. Eerder meer. Ik wil de machtsoverschrijding, waaraan ook vele van die vorsten zich hebben schuldig gemaakt, verkleinen noch vergoelijken, maar toch, voor historische rechten, waarop immers ook hun troon was gebouwd, hadden zij zekeren eerbied ; althans, er waren grenzen, waarbij zij halt hielden.¹⁾ De verlichte despoten

¹⁾ Groen, Ongeloof en Revolutie (1868) p. 90—92.

echter lieten zich door niets weerhouden om het goede te doen, waartoe ze zich geroepen achtten. De vorst was immers de drager van de als onbeperkt gedachte volkssoevereiniteit. Geen macht, op historisch recht gegrond, kon zich meten met die, welke naar de leer van het staatsverdrag toekwam aan den „dépositaire de la puissance publique”.¹⁾

Het is waar, die macht mocht alleen worden aangewend in het „algemeen belang”, maar — zoo vraagt ge — wat was de maatstaf, waarmee men bepaalde, wat wel en wat niet in het belang des volks was? De Rede, de Rede alleen. Aan haar moest alles worden getoetst, en wat dan niet kon bestaan, onverbiddelijk verworpen en ten spoedigste vervangen door wat wel aan haar eisch beantwoordde.

Zoo dreef de toestand, waarin zich de Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie bevond, Jozef II tot radicale verandering. Hij kon geen vrede hebben met zulk een combinatie van koninkrijken, vorstendommen, hertogdommen, graafschappen enz. enz., naar sterk uiteenlopende wetten bestuurd en bewoond door tal van volken, elk met eigen taal, eigen zeden en gewoonten, onderling door niets vereenigd dan door den persoon van den vorst. Er moest slechts zijn één volk en één rijk; voor de heterogene verzameling van erflanden moest een Duitsche eenheidsstaat in de plaats komen.

Ook op het gebied van godsdienst en kerk lieten de verlichte despoten zich niet onbetuigd. Het lijkt, alsof er te dezen onder hen groot verschil bestaat. Tegenover spotters als Frederik II staat een Karel III, die als een vroom man geteekend wordt. In Zuid-Europa drijft men de Jezuieten uit, en, zelfs na de opheffing der orde, laten Frederik II en Katharina ze in hun staten toe. Bij nader bezien echter slinkt het verschil grootendeels weg. Moge al de persoonlijke waardeering van den godsdienst bij hen uiteenloopen,

¹⁾ uitdrukking van Turgot (Lavissee et Rambaud, *Histoire Générale* VII, 624).

tegenover de gezindheden trekken ze over het algemeen één lijn: aan de kleine groepen van dissenters, tot op dien tijd ondergehouden of althans achtergesteld, verleenen ze geloofsvrijheid, zij het vaak onder beperkende bepalingen, terwijl ze de heerschende kerk aan de staatsmacht trachten te onderwerpen. Eén van de middelen, die ze daartoe aanwenden, is, dat ze de opleiding van haar dienaren aan zich trekken. Bekend is te dezen de oprichting van staatsseminaria in de Habsburgsche landen, met name ook in België.

Onttrokken ze aan de geestelijkheid de vorming der toekomstige priesters, dan a fortiori het overige onderwijs. Dit moest — zoo drukte Jozef II zich uit — „aan den stam van Levi ontnomen worden”, en overgaan in handen van den staat. Men meene echter niet, dat de verlichte despoten daarom alle religieus bestanddeel uit het onderwijs wilden weren. Dat niet. Als de godsdienst maar verlicht was, en met name aan de burgerplichten een ruime plaats in zijn cathechismus inruimde, dan hadden ze er niet alleen niets tegen, maar achtten ze hem zelfs noodzakelijk, een „Staatsbedürfniss”.

Centralisatie, onderwerping van de kerk aan den staat, secularisatie van het onderwijs, dit alles vloeide uit de verlichte denkbeelden voort, maar kwam tevens het despotisme in het gevlij. Altijd was dit zoo niet. Op bepaalde punten was er beslist tegenstrijdigheid.

Zoo waren de verlichte despoten als despoten uiteraard geneigd tot het mercantilisme, maar de economische leer, die op de algemeene geestesrichting van den tijd terugging, was de zoo gansch andere leer der physiocraten ¹⁾. Hoe verlicht ook, wilden toch Frederik II en Pombal hiervan volstrekt niet weten, en ook Jozef II en Katharina, die wel physiocratische beginselen toepasten, schroomden niet ze b.v. aan hun politiek van centralisatie op te offeren ²⁾.

¹⁾ Cf. Diepenhorst, Voorlezingen over de geschiedenis der economie p. 39 sqq.

²⁾ Zoo beschermde Jozef II de Oostenrijksche industrie ten koste van

Volgens den geest van den tijd moest er zijn gelijkheid, en dus geen bevoorrechte standen meer. Verscheidene der verlichte despoten tastten dan ook den adel met kracht aan, maar Frederik II en Katharina weer niet, omdat ze in dien stand een niet te versmaden steun zagen voor hun troon.

Er moest zijn vrijheid, ook voor de nationaliteiten. Maar het zijn juist de drie voornaamste verlichte despoten geweest, Katharina, Frederik en Jozef, die het Poolsche volk van zijn vrijheid beroofd en zich elk een brok van Polen toegeeigend hebben.

Maar vooral springt het contrast tusschen verlichte denkbeelden en heerschersbelangen in het oog, als we letten op de staatsrechtelijke verhouding van vorst en volk. De Aufklärung predikte de autonomie van het individu op alle gebied, maar de verlichte despoten sloten daar nu juist één, dat der staatkunde, van uit. Soms mocht men nog wel theoretiseeren. Katharina zelf gaf zich daar met voorliefde aan over, maar het bleef bij theorie, in de praktijk was ze gansch anders. Vooral, toen de groote Fransche Omwenteling uitbrak. Toen heeft ze nog met Gustaaf III, eveneens verlicht despoot, plannen beraamd de Revolutie in haar loop te stuiten, die ze toch, door openlijk voor haar beginselen partij te kiezen, zelf bevorderd had. Hier komt de tegenstelling wel het sterkst uit.

Het moet ons dan ook niet verwonderen, dat het ver-

den Hongaarschen landbouw (Lavissee et Rambaud, op. cit. VII, 954). Noodig was dit niet: de bescherming der industrie in Oostenrijk vereischte volstrekt niet een scherp douanensysteem op de grenzen van alle Habsburgsche landen, maar de idee van centralisatie won het hier van zijn physiocratische neigingen.

Ook de regeering van Katharina II geeft ons iets dergelijks te zien. In de Oekraïne was geen lijfeigenschap, en toch voerde de physiocratisch gezinde Tsarin ze daar in. Dit was een gevolg van haar politiek van russificatie; zij vernietigde de eenigermate onafhankelijke positie van dit landschap, maar om nu de Klein-Russische landeigenaars met haar handelswijze te verzoenen, maakte ze de boeren tot lijfeigenen (Cambridge Modern History VI, 695).

licht despotisme veelal fiasco gemaakt heeft. Katharina heeft zich alleen staande kunnen houden door in de praktijk haar theorieën te verloochenen. Van Frederik II kan dit volstrekt niet gezegd worden, en toch, de verlichte despoot bij uitnemendheid was in meer dan één opzicht conservatief. Plaats hem eens naast zijn vader, dien met al zijn eigenaardigheden toch gunstigen vertegenwoordiger van het ouderwetsch despotisme, en ge zult op menig gebied der regeeringspraktijk een sterke overeenkomst opmerken. Werden Frederik en Katharina er door hun gezond verstand voor behoed stappen te doen, waarvan ze de gevolgen niet konden berekenen, met de meeste verlichte despoten is het al heel treurig afgelopen : Gustaaf III werd vermoord, Struensee terechtgesteld, Pombal viel in ongenade, Jozef stierf in wanhoop over het mislukken van al zijn ondernemingen.

En toch, ze hadden het zoo goed bedoeld. Zij wilden het volk gelukkig maken, en juist het volk kwam tegen hen in verzet. Het werd in zijn nationaliteit, in zijn taal, in zijn godsdienst, in 't algemeen in zijn historische rechten aangetast, en dat nog wel door een macht, welker recht, naar den nieuwen maatstaf gemeten, hoogst betwistbaar was, en die in middelen van geweld geen ander regeerstelsel iets toegaf.

Moet het ons verwonderen, dat het verlicht despotisme slechts een tijdperk vormde, dat ras voorbijging, dat de „revolutie van boven af” weldra door die van onder op werd gevolgd?

Deze, de groote Fransche Omwenteling, leidde eerst — het is bekend — tot anarchie en daarna tot de ondukbare tyrannie der Jacobijnen. Daarop volgde weer een periode van anarchie, maar nu getemperd door geweld, zooals De Tocqueville het tijdvak van het Directoire omschrijft. Het is Napoleon, die Frankrijk daaruit gered en zich zelf tot despoot opgewerkt heeft.

Tot despoot. 't Is onnoodig daarover uit te weiden. Het is waar, hij regeerde met constitutioneele en parlementaire

vormen — na 1789 kon dat in Frankrijk niet anders — maar, gelijk bekend is, hij ontnam aan die vormen allen inhoud: van volksinvloed was bij hem geen sprake. Ook bekommerde hij zich niet in het minst om de nationale rechten der vreemde volkeren, die gedwongen waren zich aan zijn heerschappij te onderwerpen.

Despoot dus. Verlicht despoot? Hij was niet als de verlichte despoten der 18de eeuw door erfrecht tot den troon geroepen, integendeel hij was de „zoon der Revolutie”, „de ware, de eenige vertegenwoordiger des volks”, dat hem al zijn macht had overgedragen. Het verschil is echter niet zoo groot. Of hadden ook geen verlichte despoten er een eer in gesteld aan hun historischen titel dien van eersten dienaar hunner onderdanen toe te voegen, en plaatste Napoleon van zijn kant niet God en het volk als gezagsbronnen naast elkander, en zocht hij niet met de macht der kerk en de voorschriften van den bijbel zijn revolutietroon te schragen?

Verlicht despoot heeft hij zich getoond, toen hij in de wetgeving van Frankrijk verscheidene beginselen der Revolutie vastlegde. Eveneens door zijn vele maatregelen ter bevordering van de welvaart zijner onderdanen. De leus: „alles voor, niets door het volk”, veelal met betrekking tot de verlichte despoten aangehaald, moet van hem afkomstig zijn, en ook het eerste deel daarvan was bij hem heusch geen ijdele klank. Ook hierin stemt hij met de verlichte despoten overeen, dat hij zonder schroom de denkbeelden der Revolutie aan zijn despotische neigingen opoffert: hij schept een nieuwen adel, enforsch grijpt hij in in het economische leven, getuige het uitvaardigen van het continentale stelsel.

Verlicht despoot is hij ook in zijn verhouding tot godsdienst en kerk. Ofschoon volstrekt geen godsdienstige natuur, beseftte hij toch heel goed de waarde van den godsdienst voor de maatschappij. In het Katholicisme trok hem bijzonder aan de gecentraliseerde kerkinrichting. Een afzonderlijke Katholieke kerk voor Frankrijk heeft hij eigenlijk

niet gewild. Zeker, hij heeft er wel mee gedreigd, toen hij tijdens de onderhandelingen over het Concordaat den paus tot grooter toegeefelijkheid wou brengen, en misschien is hij er in de laatste jaren van zijn regeering dicht aan toe geweest dit denkbeeld te verwezenlijken, maar het liefst zou hij gewild hebben, dat de paus zich te Parijs vestigde, opdat hij, Napoleon, dan van daar uit zoowel de kerkelijke als de politieke wereld zou kunnen regeeren.

Zijn geest van centralisatie maakte hem van kerkelijke verdeeldheid afkeerig. Dat hebben onze Jansenisten onderhouden. Als zij Katholieken waren — zoo voegde hij in 1811 op de audiëntie te Utrecht hun toe — dan behoorden ze zich aan den paus te onderwerpen. Diens macht moest wel binnen behoorlijke perken worden teruggebracht, maar dat zou *hij* wel doen. Maar *zij* zouden, in hun zienswijze volhardende, niet op zijn bescherming mogen rekenen. „Uw genootschap” — zoo ging hij voort — „is niet gevestigd, het streeft tusschen het Protestantisme en het Pausdom, is tot geen vast bestaan gekomen. Als Keizer van Frankrijk heb ik aan de gevestigde genootschappen bescherming beloofd, maar als Christelijk Souverein heb ik een hoogere roeping dan de handhaving van bijzondere genootschappen. Jezus Christus heeft gewild, dat allen eens ééne kudde zouden worden. Die eenheid te bevorderen is de roeping van alle Christelijke vorsten, en daarnaar zal ik mij gedragen”¹⁾. Inderdaad zijn er plannen beraamd om de Jansenisten in de Katholieke kerk te doen opgaan²⁾.

Ook onder de Protestanten wou Napoleon de „eenheid des geloofs” bevorderen. Hij erkende slechts Lutheranen en Gereformeerden. De Joden vormden een vierde gezindte. Maar wie niet tot de vier erkende gezindten behoorden, hadden slechts een beperkte godsdienstvrijheid; zij mochten, volgens de wet op de vereenigingen, in niet grooter getale dan twintig met gelijkgezinden samenkomen. Die vier ge-

¹⁾ Colenbrander, Inlijving en Opstand, p. 132.

²⁾ ib. p. 39; Ypey en Dermout, Gesch. der Herv. kerk, IV, 509; Albers, Gesch. van het herstel der hierarchie, I, 32—33.

zindten werden aan reglementen gebonden, welke den staat een groote mate van zeggenschap gaven.

Beter dan op het terrein van den godsdienst kon hij zijn denkbeelden van staatseenheid toepassen op dat van het onderwijs. Hij schiep onder den naam van het Instituut een organisatie, die alle takken van onderwijs omvatte. Naar zijn meening zou er, als den menschen niet van hun prille jeugd af aan geleerd werd, wat ze moesten zijn: republikeinen of monarchalen, katholieken of ongelooovigen, nooit geen volks- en mitsdien ook geen staatseenheid komen. De beginselen van den Katholieken godsdienst, trouw aan den keizer, gehoorzaamheid aan het Instituut, zouden aan het openbaar onderwijs ten grondslag liggen, terwijl hij het bijzonder zooveel mogelijk tegenging.

Het is bekend, hoe Napoleon ten slotte ten gevolge van het aantasten der nationale rechten, het uitsluiten van allen volksinvloed, het miskennen van de rechten der kerk, ten val gekomen is. Maar de invloed, die van hem is uitgegaan, was niet gering. Als hij zich maar niet door zijn matelooze heerschzucht had laten vervoeren, zou hij — zoo meende men — een voortreffelijk heerscher geweest zijn. Hij had toch maar aan de denkbeelden van den nieuwen tijd praktische toepassing weten te geven. Daarin konden de vorsten zich hem tot een voorbeeld stellen; zij konden niet beter doen dan er naar streven als het ware een „goede Napoleon” ¹⁾ te zijn.

Onder degenen, die dezen invloed hebben ondergaan, behoort ook Koning Willem I. Met de eigenlijke verlichte despoten, die van *vóór* de Revolutie, heeft hij uiteraard weinig of geen contact gehad. Het is mogelijk, dat zijn moeder hem op het voorbeeld van haar grooten en geliefden oom Frederik gewezen heeft. Wel beroemde hij er zich op, op diens wijze te regeeren, althans volgens Van der Duyn ²⁾. Met betrekking tot den grooten verlichten

¹⁾ Groen, Nederlandsche Gedachten, 1ste Reeks, III p. 35.

²⁾ Gedenkschriften (1853) p. 123.

despoot *door* de Revolutie, Napoleon, staat het geheel anders. Deze was zijn tijdgenoot, met wien hij persoonlijke relaties heeft gehad. In de dagen van het Consulaat was Willem vol bewondering voor hem en zocht hij zijn gunst te winnen¹⁾. Verschil in belangen heeft verwijdering tusschen hen gebracht, maar overeenkomst in geestesrichting is daardoor niet uitgesloten. Ypey en Dermout zouden zich aan deze gedachte zeer gestooten hebben. Volgens hen is de Souvereine Vorst „in alles de tegengestelde van den Franschen despoot”²⁾. Begrijpelijk. Voor hen was Napoleon de groote geweldenaar, die alleen zich zelve zocht, terwijl Willem, de geliefde vorst uit het huis van Oranje, blijk gaf van ganscher harte het welzijn te zoeken van het Nederlandsche volk. Maar is het wel juist? Laat ons zien, of Willem een verlicht despoot van *na* de Revolutie kan genoemd worden, hoe hij zich gedroeg, toen hij in de plaats van Napoleon hier de leiding van zaken in handen kreeg.

In de plaats van Napoleon. De revolutie van 1795 was immers op Napoleon uitgelopen. Zij had wel afgebroken, maar was niet in staat gebleken op te bouwen. De oude republiek met haar gedecentraliseerde staatsinrichting, met haar patriciaat en adel, met haar heerschende kerk, was vernietigd, doch toen het er op aankwam iets nieuws daarvoor in de plaats te stellen, geordende toestanden te scheppen, bracht men het niet verder dan regelingen op papier, die niet in het leven overgingen. Het was het democratisch-theoretische tijdvak, al heel spoedig vervangen door het Napoleontisch-practische. De overgang was zeer geleidelijk: eerst hield men nog den collegialen vorm van bestuur en 't werd 1805, vóór de eenhoofdige hier gevestigd werd. Maar al onder het Staatsbewind bleek, dat er een keer gekomen was: de macht der volksvertegenwoordiging werd zeer beperkt, terwijl de regeering, in tegenstelling met

¹⁾ Colenbrander, Bataafsche Republiek p. 246.

²⁾ op. cit. IV, 674.

de eenige jaren tevoren gedecreteerde scheiding van kerk en staat, weer sterk ging ingrijpen op kerkelijk gebied ¹⁾. Onder de volgende staatsregelingen, die van 1805 en 1806, en het sterkst tijdens de inlijving, ziet men ook hier te lande, hier dan voor het eerst, de eigenaardige verbinding van de verlichte denkbeelden en het eenhoofdig gezag. Dan eerst vinden de beginselen der Revolutie hun practische toepassing in staatsbestuur en wetgeving, blijkens de invoering van de Lager-Onderwijs- en de belastingwet van 1806 onder Schimmelpenninck ²⁾, van Fransche wetboeken en een gecentraliseerd staatsbeheer onder Lodewijk en later onder den Keizer zelf. Met zulke maatregelen gaan dan weer, zooals te verwachten is, andere gepaard, die met het monarchaal karakter van de regeering samenhangen, zoo wordt b.v. onder Lodewijk de adel hersteld, zij het ook niet met de vroegere voorrechten ³⁾.

Welke houding heeft nu de Prins van Oranje aangenomen tegenover wat zich tijdens zijn 18-jarige ballingschap in het vaderland ontwikkeld had? Willen we dit nagaan, dan moeten we allereerst de vraag onder de oogen zien, of hij in 1813 het liefst erfstadhouder zou zijn geworden. Het is bekend, dat hij bij zijn terugkeer aarzeling deed blijken ten opzichte van het aanvaarden der souvereiniteit en het liet voorkomen, alsof hij in dezen eigen bedenkingen opofferde aan het algemeen verlangen des volks. Wat hebben we hiervan te gelooven? Was die aarzeling ernstig gemeend, ja of neen?

Ik voor mij betwijfel het. De argumenten van Colenbrander, die er tegen pleiten, zal ik niet herhalen ⁴⁾. Maar

¹⁾ Knappert, *Gesch. der Nederl. Herv. kerk gedurende de 18de en 19de eeuw*, p. 195.

²⁾ De wet van 1801 was reeds in 1803 door een andere vervangen, en deze was slechts zeer ten deele uitgevoerd.

³⁾ Tellegen, *Wedergeboorte van Nederland*, ed. Colenbrander, p. 127—8.

⁴⁾ cf. *Historie en Leven II*, 47—48. Colenbrander bestrijdt het artikel van Blok: *De aarzeling van den Prins enz.*, *Bijdragen Vad. Gesch.* 3de Reeks, dl. X, 2de stuk p. 100 sqq; cf. ook Blok, *Gesch. Nederl. Volk*, IV, 186—7.

ik ben zoo vrij daarenboven te wijzen op een zinsnede uit den brief van Hendrik Fagel aan Van Hogendorp van den 21sten November 1813 betreffende de pas in Engeland ontvangen proclamatie van den 17den: „Le Prince y a trouvé sans la moindre exception les sentiments, qui l'animent” ¹⁾. Nu, in deze proclamatie stond uitdrukkelijk, dat de Prins werd uitgeroepen tot „Hooge Overheid” ²⁾. Voorts vestig ik nog de aandacht op een geestdriftigen brief van 's Prinsen ouden vertouweling D'Yvoy, die juist daarom zoo uitgelaten is van vreugd, omdat de zaken niet zullen hersteld worden op den ouden voet, maar de Prins soverain zal zijn ³⁾.

Maar waarom gaf deze dan maar niet dadelijk aan den volkswensch toe? Dit had zijn moeder, en ook Lord Malmesbury, hem uitdrukkelijk afgeraden ⁴⁾. Het was ook wel zoo verstandig zich gereserveerd te houden. Zijn positie zou veel sterker zijn, als hij het bepalen van het karakter zijner nieuwe waardigheid aan de natie overliet en er zich niet onmiddellijk zelf over uitsprak.

Later schijnt hij het wel eens betreurd te hebben, dat men hem niet de erfelijke betrekkingen zijner vaderen gelaten had, die volgens hem een meer deugdelijke schakel

¹⁾ Brieven van Van Hogendorp, IV p. 265.

²⁾ of Souverein, gelijk het heet in een begeleidend schrijven van Van Hogendorp aan H. Fagel, 17 November 1813, ib. p. 262—4.

³⁾ Gedenkstukken 1810—13, III p. CXVI. Men kan zich onmogelijk voorstellen, dat D'Yvoy dezen brief zou geschreven hebben, als de Prins werkelijk het herstel van het stadhouderschap begeerde.

⁴⁾ De Prinses-Moeder aan den Prins, 5 Maart 1813, Gedenkstukken 1810—13, III p. 1858—9; Lord Malmesbury aan H. Fagel, 26 November 1813, Ontstaan der Grondwet, I p. 20—22: I wish the Prince of Orange to take King William for his model. On his landing at Torbay he was hailed as King; he proceeded gradually before he took the title or exercised kingly authority, perhaps *too* gradually, since by his forbearance he experienced many vexations during his reign. The Prince of Orange should do the same. Let him meet the wishes of the country in the first instance, and make a merit of so doing. Being once declared their sovereign, let him extend his authority according to circumstances; let him sound his way.

van macht uitmaakten dan het gezag van een constitutioneel koning¹⁾, maar we mogen aan zulke spijtige uitingen, in een zekere opgewondenheid gesproken, niet te veel waarde hechten. Of zouden we uit zijn latere betuigingen, dat hij met Holland alleen honderd maal gelukkiger zou zijn²⁾, mogen opmaken, dat hij de vereeniging met België niet gewild heeft? We zullen het straks wel anders zien.

Op de meest authentieke plaats aangaande 's Prinsen beweerde voorliefde voor het stadhouderschap laat hij zich als volgt uit: „Je tiens moi-même aux anciennes formes et ne désire que les modifications nécessaires pour éviter les anciens abus” . . . Hieruit zou men opmaken, dat hij zich het liefst, met vermijding van de gebreken dan, zou aansluiten bij den regeeringsvorm, zooals die was in de dagen van zijn vader, maar de zin is nog niet uit: . . . „pensant” — zoo volgt er — „que dans le tout ancien nous avons déjà beaucoup de ce qui peut être désirable, en ramenant les choses au point d’où l’influence provinciale les a éloignées et cherchant d’exécuter ce qui est resté impossible à Guillaume Ier et au Prince Maurice. L’Union d’Utrecht et quelques instructions fournissent de bons matériaux”³⁾. Ik geloof den Prins geen onrecht te doen door te meenen, dat hij het voor en tegen van het stadhouderschap in vergelijking met het constitutioneele koningschap afmat naar de macht, welke de eene of de andere waardigheid hem toeliet uit te oefenen, en dat gehechtheid aan oude vormen en gevoel voor historisch verkregen recht slechts in zwakke mate bij hem aanwezig was. Toen hij in 1799 te Yarmouth hoorde van de investituur van Bonaparte als eersten consul, riep hij uit: „Bonaparte is feitelijk koning. Wat doet het er eigenlijk toe, welken naam een koning draagt en tot welke familie hij behoort. De eerste koning was een gelukkig soldaat. En wat was mijn eigen voorvader Willem de Eerste ook

¹⁾ Van der Duyn, Gedenkschriften (1853) p. 191.

²⁾ Gedenkstukken 1815—25, I p. 298.

³⁾ Gedenkstukken 1810—13, III, p. 1859—60.

anders dan een opstandeling?"¹⁾ Ik wil niet over het hoofd zien, dat de Prins bij het uiten dezer woorden buitengewoon geagiteerd²⁾ was, het was ook juist na den zoo ongelukkig afgehoopen inval in Noord-Holland, maar letten we dan eens op zijn houding in de eerstvolgende jaren tegenover den nieuwen machthebber. De oude Prins wou het „gestolen goed” — de bezittingen, het Oranjenhuis ter schadeloosstelling toegewezen, — niet aannemen, de Erfprins echter had er volstrekt geen bezwaar tegen.

Niet alleen in deze onderhandelingen, ook in die van 1813, '14 en '15 blijkt zijn zucht naar reële macht sterk. „Zijn appetijt was enorm”,³⁾ hij begeerde in het begin van November '13 behalve de vroeger-Oostenrijksche Nederlanden en Luik ook nog alle landen, ingesloten tusschen Maas, Rijn en Moezel. En niet alleen moest de omvang van het grondgebied zoo uitgestrekt mogelijk zijn, ook zijn persoonlijk gezag in den staat. Hij trachtte invloed te verkrijgen op de benoeming van de leden der Staten-Generaal, door te willen, dat hij uit een nominatie van drie personen de keus zou doen⁴⁾. Dit verlangen (waarvan Van Hogendorp en Elout hem wisten af te brengen) had een antecedent in den invloed, dien de stadhouders door middel van de regeeringsreglementen geoefend hadden, maar zoo'n antecedent was er weer niet ten aanzien van de scheiding tusschen permanente uitgaven, die aan het begrootingsrecht der Staten-Generaal zouden onttrokken zijn, en tijdelijke, die er aan zouden zijn onderworpen⁵⁾. Van Hogendorp, die de scheiding op verlangen van den Vorst in zijn Schets opnam, heeft later heel goed begrepen, dat zij strekte om de werkzaamheid van de Staten-Generaal gedurende negen jaren van de tien nutteloos te maken, en zodoende

¹⁾ Colenbrander, *Historie en Leven* II p. 41.

²⁾ „exceedingly agitated”, *ibidem*.

³⁾ Tellegen-Colenbrander p. 30.

⁴⁾ Brieven van Van Hogendorp V, 86—7; Tellegen-Colenbrander p. 190—191.

⁵⁾ Tellegen-Colenbrander p. 97.

het budgetrecht omverwierp, waarop hier te lande sinds onheuglijke tijden de volksvrijheden gegrondvest waren¹⁾.

Het is bekend, hoe de Vorst ook op andere manieren de financiën aan het toezicht der Staten-Generaal onttrok, stellig tegen de grondwet in. Regeeringspersonen of kamerleden, die op zulke vergrijpen wezen of iets anders deden, dat hem ongevallig was, werden met verlies van ambten, titels of jaargelden gestraft. De Raad van State werd lang niet altijd geraadpleegd. De ministers waren slechts commiezen; het doet er niet veel toe — schrijft de eene Engelsche staatsman aan den anderen — wie er in Nederland minister is, de koning beslist toch alles²⁾. Zelfstandige personen werden uit zijn omgeving verwijderd, niet alleen de bazige Van Hogendorp, maar ook een buigzaam man als Falck. Die onder Napoleon gediend hadden, Van Maanen b.v., waren hem het aangenaamst. Falck moest hem zelfs meer dan eens waarschuwen, dat hij zich moest wachten voor den schijn van ondankbaarheid jegens de oude aanhangers van zijn huis³⁾. Dezen klaagden al, dat de Prins patriotsch geworden was. Dat zeggende, doelden ze op het begeven van ambten, maar in het algemeen kan men zeggen, dat de Patriotten en Oranje elkaar nu gevonden hadden. Zij waren „de ijverigste voorstanders der onbepaalde monarchie” geworden,⁴⁾ terwijl de Prins, anders dan zijn vader, voor de nieuwe denkbeelden toegankelijk bleek. De Fransche wetgeving, administratie en belastingen nam hij vrijwel ongewijzigd over.

Het is waar, op sommige punten keerde hij tot het oude terug. De adel kreeg weer staatkundige voorrechten. Wel verwierp hij de instelling, door Van Hogendorp gewenscht, van een stand van rijksgraven en pairs met zitting in de Staten-Generaal krachtens geboorterecht en voor hun leven

¹⁾ De Bosch Kemper, Staatkundige Gesch. tot 1830, p. 540—42.

²⁾ Granville aan Canning, 14 Mei 1824, Gedenkstukken 1815—25, I p. 183.

³⁾ Falck, Gedenkschriften p. 119.

⁴⁾ Brieven van Van Hogendorp, V p. 83.

— hij „had geen zin in zoo groote heeren” —, maar hij wilde toch wel een rijksadel, waaruit hij een hoogerhuis zou kunnen benoemen.¹⁾ Ook werden de heerlijke rechten weer hersteld. Het laatste besluit schijnt tot op zekere hoogte te zijn toe te schrijven aan den invloed van minister Van Stralen; ook mocht de Vorst wel wat doen voor de oude vrienden van zijn huis. Ten slotte kan ook de houding van Frederik den Groote te dezen voor Willem van beteekenis zijn geweest, die immers van oordeel was, dat iedere stand zijn historische roeping had, en den adel zeer ontzag.

↗ Evenals deze zou hij in weerwil van zulke maatregelen nog wel een verlicht despoot kunnen heeten. Noemde hij zich ook, op diens voetspoor, den eersten dienaar van zijn volk? Het is mij niet bekend, en het komt me ook onwaarschijnlijk voor. Vorsten waren na de Revolutie niet zoo gul meer met de uitdrukkelijke erkenning der volks-sovereiniteit. Willem heeft eens uitgeroepen, dat hij niet wou zijn de gelastigde van de gelastigden zijns volks,²⁾ en hij heeft met zorg vermeden zich nog eens, door een volks-vertegenwoordiging, de souvereiniteit te laten opdragen, ofschoon men van verschillende zijden daartoe bij hem aandrong³⁾; de opdracht „par acclamation”, zooals hij die zelf gewenscht had,⁴⁾ moest genoeg zijn. Wel noemde hij zich vorst bij de gratie Gods en erkende mitsdien Diens souvereiniteit. Maar beriep zich ook een verlicht despoot als Karel III niet tegenover den paus op zijn aan God ontleende recht?

Ging bij een Frederik den Groote de uitdrukkelijke erkenning van de volkssouvereiniteit in de theorie gepaard met de besliste uitsluiting van allen volksinvloed in de praktijk, nu was het anders; het eerste was gevaarlijk

¹⁾ Tellegen-Colenbrander p. 97.

²⁾ De Bosch Kemper, op. cit. p. 697.

³⁾ Brugmans, Inhuldiging des konings te Amsterdam, Amstelodamum XIV p. 32—36.

⁴⁾ Brieven van Van Hogendorp, V p. 265.

gebleken, het tweede zou, in ons land althans, onmogelijk zijn. Men zocht nu heil in een monarchie, getemperd door een constitutie. Willem heeft die zelf noodzakelijk geacht¹⁾. „Beschermt mij tegen mij zelven” moet hij bij zijn vertrek uit Engeland hebben uitgeroepen²⁾, en tegenover Baron Vincent liet hij er zich op voorstaan, dat zijn voorouders en hij de mannen waren van het volk en niet de hoofden van den adel³⁾. Hij wilde een „liberaal” vorst zijn, die politieke ballingen in zijn rijk toeliet en zich tegenover de mogendheden der Heilige Alliantie op een afstand hield⁴⁾. Hij werd dan ook langen tijd in het buitenland als een verlicht en vooruitstrevend vorst geprezen. Binnen het rijk heeft men eerder begrepen, waar de vrijzinnigheid des konings op neerkwam. De Belgische liberalen gingen lang met hem mee, omdat ze in hem een bondgenoot zagen tegen Rome, maar ze zijn wel gewaar geworden, hoe afkeerig hij was van volksinvloed en hoe weinig gesteld op volksbemoeiing met regeeringszaken. Dit bleek o.m. uit zijn drukpersvervolgingen. Eigenaardig, dat hij zich tegenover Alexander I, die hem aanspoorde krachtig tegen de politieke ballingen op te treden, op de grondwettige vrijheid van drukpers beriep, terwijl hij zelf met behulp van een uitzonderingswet vervolgingen instelde⁵⁾. Hier is dezelfde tweespalt, als we bij de verlichte despoten aantreffen, een tweespalt, die, tezamen met zijn karakter — hij kwam niet spoedig tot een besluit⁶⁾ —

¹⁾ „Souvereiniteit, *zonder Constitutie*, zou hij niet gewild hebben, al ware ze verkrijgbaar geweest, evenmin als ze verkrijgbaar geweest ware, al had hij ze gewild”, Groen, Handboek, p. 769.

²⁾ Blok, *Gesch.* IV p. 196.

³⁾ Brieven van Van Hogendorp V p. 505.

⁴⁾ Dirk van Hogendorp moest het aanhooren, dat aan een diner iemand, „die in den Staat iets te zeggen had”, een regeeringspersoon dus, den Spaanschen opstand verheerlijkte (*Gedenkstukken* 1815—25, III, 423).

⁵⁾ Terecht wijst Japikse op deze tegenstrijdigheid (*Gosses en Japikse*, Handboek p. 436).

⁶⁾ Colenbrander, *Gesprekken met Willem I*, *Bijdr. en Meded. Historisch Genootschap XXXI* p. 289.

zijn vele weifelingen verklaart. Niemand heeft die tweespalt beter onder woorden gebracht dan Baron Vincent, toen hij Willem teekende als „trop libéral pour être roi, et trop roi pour être sincèrement libéral ¹⁾”.

Zoo al niet niets, dan toch zoo weinig mogelijk *door* het volk. Maar ook wel weer alles *voor* het volk. Zijn bedrijvigheid is bewonderenswaardig. Altijd is hij bezig. Hij werkt zóó hard, dat Roëll zich al in '14 ongerust maakt over zijn gezondheid. Officieele recepties weet hij zich zelfs nog ten nutte te maken door allerlei deskundigen te raadplegen. Hoeveel belangrijke publieke werken zijn onder hem niet ondernomen! Het nut van spoorwegen zag hij heel goed in, beter vaak dan de mannen van den handel zelf. Landbouw en nijverheid konden steeds op zijn krachtigen steun rekenen, ook de visscherij, al reglementeerde hij hier wel wat al te veel. Ook den handel heeft hij wel bevorderd ²⁾, maar in zijn economische politiek paste een besliste voorkeur voor de nijverheid, welke hij o.m. door het organiseeren van tentoonstellingen zocht vooruit te brengen.

Zulke maatregelen trof hij zoo goed in het Zuiden als in het Noorden. Mogelijk genoot zelfs het Zuiden — voor alles nijverheidsland — het grootste deel van zijn zorgen.

¹⁾ Brieven van Van Hogendorp, V p. 505. De Bosch Kemper (Staatk. Gesch. tot 1830, p. 507) geeft een afwijkende lezing: trop roi pour être *bourgeois*, trop *bourgeois* pour être roi.

Met Vincent's uitspraak is te vergelijken die van Van der Duyn (Gedenkschriften, 1853, p. 137): „zijn groot ongeluk, om niet te zeggen gebrek, bestaat daarin, dat hij niet genoeg koning is noch volgens de oude noch volgens de nieuwere beteekenis van dit woord”.

²⁾ Ook op dit terrein wou de koning graag liefst alles te zeggen hebben, cf. Willem aan Dirk van Hogendorp, 12 Oct. 1827 (Gedenkstukken 1825—30 II, 938): In het voorstel des Konings zie ik, dat Z. M. „in de zaken der Maatschappij [de Nederlandsche Handelmaatschappij] dien invloed verlangt, die Haar als zoodanig, als oprichter, als hoofddeelhebber, en als garant der rente toekomt”. Ik zwijg van al het overige, maar: *als zoodanig!* dus *als Koning!* Deze naïveteit is karakteristiek. Zij teekent ons tegenwoordig volksbestaan, gelijk het ons wordt opgelegd en gelijk wij het, in ons diep verval, aannemen, ja zoeken, naar het leven.

Toch heeft dat de Belgen niet met zijn regeering kunnen verzoenen. Ze hadden daartegen allerlei grieven, die hier niet afzonderlijk kunnen worden behandeld. Ik wil me bepalen tot de hoofdoorzaak der verdeeldheid, de wijze, waarop in 1814 de vereeniging der beide deelen tot stand is gebracht.

Die vereeniging is door de Mogendheden gedecreteerd. Zij vormde een onderdeel van de schikkingen, die ten slotte door het Weener Congres definitief zijn vastgesteld. Alleen wanneer de Zuidelijke met de Noordelijke Nederlanden vereenigd werden, zou er een staat ontstaan, krachtig genoeg om een bolwerk te vormen tegen Fransche veroveringszucht; ook krachtig genoeg om de koloniën te verdedigen, die Engeland van zins was ons terug te geven. Wij hadden geen keus; de vereeniging met België was de prijs, waarvoor wij de koloniën terug kregen. Willem wou dien prijs gaarne betalen. Hij heeft België niet tegen wil en dank aanvaard, neen, een zijner liefste wenschen ging daarmee in vervulling. Toch is de vereeniging, hoe hij er ook voor moge hebben geijverd, niet zijn werk geweest, maar dat van de Mogendheden.

Dit wat aangaat de vereeniging zelf. Hoe staat het nu met den *modus quo*? Deze was van de hoogste beteekenis. Want wel waren de Noordelijke en de Zuidelijke gewesten één geweest onder de Bourgondische en Oostenrijksche vorsten, doch sinds 1579, dus al bijna twee-en-een-halve eeuw, waren ze van elkaar gescheiden. Diepgaand was het verschil in godsdienst en materiele belangen, en de economische en militaire overheersching van de Republiek in de achttiende eeuw had het Zuiden nog meer van het Noorden vervreemd. Zoo het al mogelijk zou zijn den vroegeren band te herstellen, dan toch alleen, zoo men met veel beleid en staatsmanskunst te werk ging. Men heeft het echter heel anders aangevat. Hoe is dat toch mogelijk? In de dagen van Willem I schreef men dit algemeen aan de Mogendheden toe: de acht artikelen maakten zoo'n

ondoelmatige regeerwijze noodzakelijk. De koning — zoo zegt zelfs De Gerlache ¹⁾ — draagt in dezen geen schuld.

Is dat zoo? Men zou uitdrukkingen als: België zal zijn een „integral part”, een „agrandissement” van Holland, Holland zal krijgen een „accroissement de territoire”, kunnen aanvoeren ten bewijze, dat de Mogendheden de vereeniging eenvoudig opvatten als een uitbreiding van het Noorden, maar men moet aan zulke korte formules niet te veel waarde hechten. Meestal vindt men ze gebezigd in een opsomming van wat aan elk der contracteerende mogendheden zal worden toegewezen; bovendien ligt het voor de hand, dat, waar er van ons land en vorstenhuis ook aanzienlijke offers werden gevergd: het definitief prijsgeven van een aantal koloniën, het overnemen van Russische schuld, de afstand van Nassau, men daartegenover de vereeniging met België gaarne als een concessie aan ons voorstelde ²⁾. Die formules bewijzen nog niet, dat de Mogendheden een innige samensmelting van Noord en Zuid hebben gewild.

Te minder, waar er verscheidene aanduidingen zijn, dat zij aan een andere wijze van vereeniging de voorkeur zouden hebben gegeven. Lord Grenville schrijft in 1799 over een vereeniging „with such provisions as may be best adapted to the maintenance of their respective civil and religious institutions” ³⁾, en als Castlereagh in '13 en '14 een oplossing zoekt van het Belgisch vraagstuk, dan rekent hij ook met de Belgische volksopinie, zij het ook niet in genoegzame mate ⁴⁾. De Oostenrijksche Commissaris Baron Vincent gaf Willem den ernstigen raad adel en geestelijkheid van België te ontzien, ⁵⁾ terwijl Tsaar Alexander, die zelf Polen een afzonderlijke staatsregeling

¹⁾ Histoire du royaume des Pays-Bas (1839) I, p. 305.

²⁾ Tellegen-Colenbrander p. 226 sqq; cf. Ontstaan der Grondwet II p. LX.

³⁾ Tellegen-Colenbrander p. 13.

⁴⁾ Ontstaan der Grondwet I p. LXIV.

⁵⁾ Brieven van Van Hogendorp, V p. 504—5.

schonk, er zeker geen bezwaar in gehad zou hebben, zoo Willem niet tot volledige samensmelting was overgegaan.¹⁾

Wat meer zegt, de Mogendheden hebben den Belgen uitdrukkelijke beloften gegeven, die ten opzichte van zulke belangrijke punten als godsdienst, handel, vertegenwoordiging in de Staten-Generaal en het meebetalen aan de schuld van het Noorden geruststellend genoemd konden worden²⁾. Ook hebben zij inderdaad wel iets in die richting willen doen. „De geallieerden” — zoo schrijft Falck — „hadden zich in den kop gehaald, dat zij voor voogden der Belgen moesten spelen, en als zoodanig wilden zij voor hunne pupillen voorwaarden bedingen, die de twee partijen, vooral ten aanzien van de schuld, op een zeer ongelijken voet zouden hebben gebracht, zaden van jalouzie gestrooid, eene ineensmelting onmogelijk gemaakt. Daardoor werd de reize naar Parijs noodzakelijk”,³⁾ op welken tocht Falck den Souvereinen Vorst vergezelde. De naaste aanleiding ertoe was het bericht, dat de Mogendheden de Belgen zelf nog wilden hooren, en de bijeenroeping wenschten van een kleine vergadering van Belgische aanzienlijken.⁴⁾ De Souvereine Vorst en Falck hebben dit weten te verijdeln. De Mogendheden waren per slot van zaken ook te zeer met hun eigen belangen vervuld om zich aan de Belgen veel gelegen te laten liggen. Pruisen begeerde de Rijnprovincie, Oostenrijk het Lombardisch-Venetiaansch koninkrijk, Engeland een reeks van koloniën, Rusland de overname van schuld door de Engelschen en ons; buitenland kwam hun met het oog op de grensregeling in de

¹⁾ Zelfs heeft de Tsaar, toen Willem z. i. wat al te veel begeerte toonde om aan het nieuwe gebied nog Fransche vestingen toe te voegen, hem gewezen op het gevaar, dat er in gelegen was Frankrijk te berooven: „l'histoire de tous les temps et celle de nos jours a prouvé tout ce que peut sur l'esprit des peuples le sentiment de leur dignité avilie” (Gedenkstukken, 1813—15 p. XLI). Cf. Czernicheff aan Alexander, Juli 1817, Gedenkstukken 1815—25, I p. 633.

²⁾ Tellegen-Colenbrander p. 230.

³⁾ Falck, Brieven (1861) p. 210.

⁴⁾ Tellegen-Colenbrander p. 232.

landen tusschen Maas, Rijn en Moezel een vergadering van Belgische notabelen ook zeer ongelegen. Zoo hebben ze den Souvereinen Vorst maar laten begaan¹⁾. Deze heeft volkomen zijn zin gekregen. De acht artikelen, door de Mogendheden aangenomen en gewoonlijk de artikelen van Londen genoemd, zijn door niemand anders dan Falck gesteld. Ze waren ten volle naar het genoegen van zijn meester. „Nog lang naderhand” — zoo schrijft Falck in zijn Gedenkschriften — „en eigenlijk tot de ontbinding van het rijk toe is er geen jaar omgegaan, of hij heeft zich bij de eene of andere gelegenheid te verheugen gehad, dat deszelfs grondslagen op die wijze en in dien vorm — ik spreek hier nog niet van de voorwaarden zelve — gelegd waren geworden. Hadden bij het opstellen der acht artikelen de Mogendheden het initiatief gehad, zoo zoude er waarschijnlijk of te veel of te weinig bepaald zijn, en misschien wel beide Nu daarentegen stond er juist dat wat er, volgens zijn plan, staan moest. Zoo zag hij kans het te bewerkstelligen”.

„Maar” — zoo gaat Falck verder — „welke ook de verdiensten van het bedoelde staatsstuk geweest mogen zijn, ik heb mij altijd zorgvuldig onthouden van er mij het minste of geringste op te laten voorstaan. Dat het uit een Hollandsche pen gevloeid was, moest veel meer een diep geheim blijven, opdat de klachten, die het te voorzien was dat tegen meer dan ééne bepaling zouden worden aangeheven, nimmer vergezeld mogten gaan van vermoedens tegen de onpartijdigheid van den Souverein, maar slechts van de berisping der vreemde diplomaten, als hebbende hun *sic volo sic jubeo* in overhaasting en onwetendheid uitgesproken”²⁾.

De toeleg is gelukt, zooals we zagen, maar het kwaad, dat in de acht artikelen besloten lag, is daardoor toch niet gekeerd. Men kon wel bepalen, dat de twee landen voortaan

¹⁾ ib. p. 234.

²⁾ Gedenkschriften p. 139—140.

één staat zouden uitmaken¹⁾, ja zelfs dat de bewoners geacht werden te zijn „constitutionnellement assimilés entr'eux”²⁾ en slechts één volk te vormen³⁾, maar daarmee was men er niet, of liever daarmee maakte men het juist onmogelijk ooit zoover te komen. Volgens het kernachtig woord van Groen heeft men door vereeniging Noord en Zuid onvereenigbaar gemaakt.

De aldus verkregen „union intime”, die gelijkstelling der godsdiensten, eenparigheid op het stuk van handelswetgeving en amalgameering der schulden met zich bracht, en die men nog weer, door onevenredigheid in de vertegenwoordiging voor te schrijven, ten nadeele van het Zuiden verloochende, moest bij het Belgische volk wel tegenstand wekken.

De ergste tegenstand kwam ontegenzeggelijk van de zij der Roomsch-Katholieke kerk. Ik zal hier zeer kort over zijn. Niet, dat wie Willem I als verlicht despoot wil teekenen, in zijn strijd met Rome geen stof te over vinden zou. Maar zijn karakter als zoodanig springt hier zóó sterk in het oog, dat ik het niet nog eens — het is al zoo vaak geschied — in het licht behoef te stellen. Op de oprichting van het Collegium Philosophicum kom ik straks in ander verband nog terug; hier vermeld ik slechts, dat de koning zich tegenover Robert Fagel uitdrukkelijk op het voorbeeld van Jozef II beroepen heeft⁴⁾, dat hem anders wel eens tot nadenken had mogen brengen.

Ik ga thans liever over tot zijn houding tegenover de Gereformeerde kerk. Waren de Koning van Holland en de Keizer Roomsch, in Willem had deze weer een souverain van haar belijdenis. Volgens Groen was hij zelfs eenigermate aan haar leer gehecht⁵⁾. Deze gehechtheid schijnt

¹⁾ Art. 1.

²⁾ Art. 4.

³⁾ Art. 8.

⁴⁾ Albers, op. cit. I p. 87.

⁵⁾ Handboek p. 782.

met de jaren niet te zijn toegenomen, te oordeelen althans naar het merkwaardig gesprek, dat Falck in 1836 met hem had over de Afgescheidenen. Niet zonder bevreemding bespeurde deze, dat men het met de orthodoxie lang zoo nauw niet meer nam als vóór vijftien of twintig jaar. Al heel zonderling in den mond van een Gereformeerde is zeker het herhaalde verwijt des konings, „dat de drijvers, door den voortgang der denkbeelden tengevolge van eigen onderzoek te wraken, aan het grondbeginsel van het Protestantisme ongetrouw werden en zich zelve als het ware de onfeilbaarheid van den Pauselijken stoel toeëigenden”¹⁾. En dit verwijt paste hem des te minder, omdat hij zich zelf tot een soort opperbisschop over de Gereformeerde kerk had opgeworpen, lijnrecht tegen haar belijdenis in.

Ik doel hiermee natuurlijk op de organisatie van 1816. Maar heeft niet de koning aanvankelijk — in 1814 — een Nationale Synode als van Dordt willen bijeenroepen en daarvan eerst afgezien op advies van den Raad van State? Het wordt beweerd²⁾. Is het ook waar? Heeft hij inderdaad de rechten der kerk willen erkennen? Zoo ja, dan zou hij althans op dit punt geen verlicht despoot genoemd kunnen worden; doch het is zoo niet. Al zouden we graag over de voorgeschiedenis van het Algemeen Reglement van 1816 nader licht ontvangen, toch kennen we het plan van 1814 genoegzaam om over de strekking te oordeelen. Provinciale Synoden zouden niet meer worden gehouden; deze alle zou men laten wegsmelten in één algemeene, welke niet zou worden samengesteld uit de afgevaardigden der classes; desniettemin zou ze moeten waken voor de zuiverheid van de leer³⁾.

Dit plan vond bij de meerderheid van den Raad van State geen instemming. Centralisatie — zoo meende het

¹⁾ Falck, Gedenkschriften p. 657.

²⁾ Star Numan, Protest. Bijdragen I (1870) p. 292; Blok, Gesch. IV p. 243. *Gen 16 238.*

³⁾ Ypey en Dermout, op. cit. IV p. 651—3.

college — was wel in den staat noodig, maar daarom nog niet in de kerk. Haar op de voorgestelde wijze in te voeren, zou met de natuur der kerk niet strooken. Over de wet-tigheid van zulk een synode zou uit hoofde van haar samenstelling groot ongenoegen kunnen rijzen, terwijl het waken voor de zuiverheid der leer ten gevolge kon hebben, dat het eerste het beste theologisch dispuut tot een scheuring leidde¹⁾. Voorts beperkten volgens de grondwet de bemoei-ingen van den vorst te dezen zich tot schikkingen van financieelen aard. De Raad — dit was de slotsom van het advies — zag niet de noodzakelijkheid in van verandering in de inrichting der kerk, maar, waren er gebreken, dan zou de vorst een commissie kunnen benoemen uit de kerkeraden of classes of synoden of hoogeschole ten einde die gebreken te onderzoeken en middelen tot redres voor te dragen²⁾.

Dit advies — ge zult het hebben opgemerkt — komt niet uit den Gereformeerden hoek: een Synode als van Dordt begeert de Raad volstrekt niet. Maar juist daarom heeft het in zeker opzicht meer waarde dan het bekende protest van de Amsterdamsche classis, immers de zoo vaak geuite bewering, dat de verwarde toestand der kerk het ingrijpen van den vorst gebiedend vorderde, komt er door in een zeer eigenaardig licht te staan. Het hoogste raad-gevend college in den lande dacht er gansch anders over.

En hoe heeft nu Willem gehandeld? Eerst leek het, of

¹⁾ Queysen, een lid van den Raad, spreekt in een zeer merkwaardig stuk (opgenomen in De Bosch Kemper, Letterkundige Aanteekeningen p. 523 sqq) uitvoerig over dit gevaar van scheuring.

²⁾ Van Hogendorp aan den Koning, 15 Mei 1814 (Brieven V p. 387—8). Ypey en Dermout (op. cit. IV, 653) deelen mee, dat de Raad „voorsloeg het benoemen van eene konsulerende kommissie, zamenge-steld uit eenige bijzondere, verlichte, leeraars der hervormde kerk in de onderscheidene provinciën en andere kundige lidmaten der gemeente”. Het behoeft geen betoog, dat aan den brief van Van Hogendorp, die zelf lid van den Raad was, geschreven vlak na de beslissing, veel grooter gezag toekomt dan aan de mededeeling van Y. en D.

hij zijn plan opgaf¹⁾, maar daarna heeft hij het buiten den Raad van State om toch doorgezet. Hij heeft diens advies alleen in zooverre gevolgd, dat hij een consuleerende commissie heeft benoemd. Deze, wel uit predikanten bestaande, maar daarom volstrekt geen vertegenwoordiging der kerk²⁾, kreeg bovendien slechts beperkten invloed³⁾ op de samenstelling van het Algemeen Reglement, dat in de eerste dagen van 1816 door den koning werd uitgevaardigd. Voordien waren nog wel drie leden van den Raad van State geraadpleegd, maar de Raad als zoodanig niet meer, wat bij een van de overige, Queysen, die dit ongrondwettig achtte, de hoogste verontwaardiging wekte. Wat de koning eerst op een constitutioneele wijze heeft geprobeerd — zoo schrijft hij — dat doet hij, nu hij daarin niet geslaagd is, op een inconstitutioneele. De Raad had er over gehoord moeten zijn. „Zoo de koning” — vervolgt hij dan — „dit doen konde alleen op advies van eenige weinige Protestanten, door hem zelve daartoe uitgekozen en zonder voorkennis zelve van alle de andere leden dier kerken, dan weet ik niet, hoe de plenitudo potestatis van den koning over die kerken vollediger en eenhoofdiger zoude kunnen zijn. De monarchie zoude omtrent alle zaken een getemperde monarchie zijn, uitgenomen de zaken tot de Protestantsche kerk behorende, omtrent dewelke Z. M. zelfs niet eens een constitutioneele consiliarius zoude hebben”⁴⁾.

Verre van een Nationale Synode als van 1618 of de Provinciale Synoden van onder de Republiek terug te wenschen, sloot de koning zich, zij het op zijn wijze, aan bij de politiek van de suprematie der regeering in de kerk,

¹⁾ althans te oordeelen naar het stuk van Queysen bij De Bosch Kemper, Lett. Aantt. p. 531; cf. ook De Koning aan Van Hogendorp, 15 Mei 1814 (Brieven van Van Hogendorp V p. 388—9).

²⁾ zooals, naar het mij voorkomt, de Raad had gewenscht; in zijn advies immers wordt gesproken van een „Commissie uit de Kerkeraaden of Classes of Synodes of Hooge Schoolen”, Van Hogendorp aan den Koning, 15 Mei 1814 (Brieven V, 387).

³⁾ uitvoerig verhaald bij Ypey en Dermout, IV p. 653—7.

⁴⁾ De Bosch Kemper, Lett. Aantt. p. 533.

onder het Staatsbewind begonnen en voortgezet zoowel onder koning Lodewijk als onder Napoleon. Gelijk deze, legde hij ook den Lutherschen en Israëlieten een organisatie op. En tot organiseeren bepaalde hij zich niet: hij ging voort met zijn gezag ter dege te laten gelden. De vrijheid van beweging, die de kerkelijke besturen zich mochten veroorloven, was zeer gering, en toch werd deze in regeeringskringen soms nog te groot geoordeeld. Dit blijkt wel uit het geval van de Geldersche circulaire.

In het Rijk van Nijmegen en het ambt tusschen Maas en Waal verkeerden tal van Hervormde gemeenten in zeer kommerlijke omstandigheden. Na de omwenteling van 1795 waren de meeste harer kerkgebouwen en pastorieën overgegaan in de handen der Roomschen, die daar zeer ver in de meerderheid waren en er het voortbestaan van het Protestantisme ernstig bedreigden. Met het herstel der onafhankelijkheid vleiden zich deze gemeenten, dat er nu betere tijden voor haar zouden aanbreken. Herhaaldelijk wendden ze zich tot Z. M. om steun, doch steeds tevergeefs. Het Provinciaal Kerkbestuur evenwel trok zich haar nooden aan, en zond in 1820 een circulaire het land in, waarin de stand van zaken blootgelegd en met aandrang om hulp verzocht werd.

Deze circulaire werd van verscheidene kansels voorgelezen, en weldra kwam er de regeering iets van ter oore. Minister Van Maanen droeg onverwijld den procureur-generaal Philipse op de zaak nader te onderzoeken. Deze oordeelde zulke correspondentie te eenen male ongeoorloofd en adviseerde het kerkbestuur een reprimande toe te dienen met aanzegging zich van dergelijke daden voortaan zorgvuldig te onthouden ¹⁾.

Het scheen hem bepaald te spijten, dat hij het hierbij laten moest. „Aan den brief van het kerkelijk bestuur van Gelderland” — zoo schreef hij Van Maanen — „zal niet veel te doen vallen. Ik vrees, dat die geestelijken nog veel

¹⁾ Gedenkstukken 1815—25 II p. XXVII—XXXIII.

spel zullen geven; zij moesten meer onder den duim worden gehouden, anders kunnen zij niet stil zijn. Die ongelukkige herstelling van een algemeen Synode is de wortel des kwaads. Onze voorvaderen waren wel wijzer, en hebben, ziende het werk van die fraaie vergadering A^o. 1618 gezorgd, dat die gebefte knapen nimmer wederom bij den anderen kwamen. Men heeft veel goed spel door toegevendheid bedorven" ¹⁾).

De heftigheid van deze ontboezeming is meer begrijpelijk, als men het fijne van de zaak weet. Want wel was de circulaire — Philipse moest het zelf erkennen — in behoorlijke termen vervat, maar de regeering was een brief in handen gevallen van den president van het kerkbestuur, Ds. Van der Willigen te Tiel, waarin misnoegen over haar handelwijze zeer duidelijk uitkwam. Die gemeenten — zoo klaagde hij — konden van de regeering niets los krijgen, terwijl de Roomschen in diezelfde streken en elders van haar aanzienlijke sommen voor kerkbouw ontvingen, voor één kerk zelfs f 12.000, een som, waarmee men voor een aanmerkelijk deel in de behoeften der noodlijdende gemeenten had kunnen voorzien ²⁾. Het behoorde inderdaad tot de tactiek der regeering met geld te trachten Rome's inschikkelijkheid te winnen ³⁾, maar dat moest natuurlijk niet zoo in het oog loopen.

Was zij er op uit ook op kerkelijk terrein te heerschen, de gevestigde kerkgenootschappen konden daartegenover ook weer zeker zijn van haar machtigen arm, zoodra zij maar hun eenheid bedreigd achtten. In België vervolgde zij de Stevenisten, en, hier te lande, — de Afgescheidenen. Droevig schouwspel! Had de koning eerst al de schennende hand geslagen aan de kerk, met welker reformatie in de 16de eeuw het ontstaan van het Nederlandsch gemeenebest en de opkomst van het Oranjehuis ten nauwste ver-

¹⁾ ib. p. 509.

²⁾ ib. p. XXVII—XXXIII.

³⁾ Falck, Brieven (1861) p. 207, 209.

bonden is, nu werd hij zelfs een vervolger van wie tot de leer, dienst en tucht der vaderen wenschten terug te keeren.

Volgens Groen heeft de Scheiding „den in zijn organiserenden eenvoud argeloozen koning” verdriet gekost¹⁾. We nemen het gaarne aan. Want in plaats van meerdere verdeeldheid op kerkelijk gebied, had hij juist aan alle verdeeldheid een einde willen maken. Het liefst had hij alle Protestanten in één kerkverband vereenigd. Dat heeft hij ook gedaan — daar, waar hij het kon doen, in de koloniën. De opmerking is meer gemaakt, dat wil men de werking van een bepaald stelsel of beginsel leeren kennen, men niet in het moederland moet zijn, waar allerlei omstandigheden, uit historische toestanden voortspruitend, de ontwikkeling belemmeren, maar in de koloniën, waar zulke omstandigheden ontbreken. Zoo vertoont zich het leenstelsel zuiverder in het door de kruisvaarders gestichte koninkrijk Jeruzalem dan in eenig Europeesch rijk. Zoo heeft, in ons geval, de koning eenvoudig voorgeschreven, dat alle Protestanten in Indië voortaan slechts één kerkgenootschap zouden vormen. „Wat hij in Nederland, door de beperkingen, die de grondwet hem stelde, niet verwezenlijken kon, kon hij in Indië, alwaar hij door diezelfde grondwet als eenig wetgever was aangewezen, onbelemmerd ten uitvoer brengen”²⁾. Natuurlijk ging dit ten koste van het eigenaardige, dat de bestaande Gereformeerde of Luthersche gemeenten gekenmerkt had: het nieuwe genootschap had geen eigen belijdenis. Men zocht toenadering te bewerkstelligen door alle grenzen uit te wisschen.

Willem I zou zelfs graag een vereeniging tusschen Roomschen en Protestanten tot stand gebracht hebben. In het midden van 1827, in den tijd, dat hij hoopte het met den paus eens te worden over een concordaat, laat hij eens, in een stuk, alleen voor enkele vertrouwde ministers bestemd, zijn gedachten den vrijen loop. Hij verheugt zich zeer — te

¹⁾ Nederlandsche Gedachten, 2de Reeks, I p. 123.

²⁾ J. W. Gunning, Hedendaagsche Zending in onze Oost, p. 84, 414 sqq.

onrechte, zooals spoedig zal blijken — dat nu aan het oud-katholiek schisma een eind gekomen is. Hieruit put hij de hoop, dat men met medewerking van den pauselijken stoel tot een betere wereldorde zal kunnen komen. De vorsten van Europa, tot een Areopagus vereenigd, onder voorzitterschap van den paus, moeten trachten zulk een toestand te scheppen, dat het met alle wapengeweld voor goed uit is. — Zulke pacifistische voorstellingen zijn op zich zelf niet ongewoon, maar merkwaardig is, ofschoon in aansluiting aan de denkbeelden van den tijd, vooral in Duitschland heerschende, dat Willem voor het verkrijgen van den staatkundigen vrede den godsdienstvrede noodzakelijk acht. Wel wil hij geen gedwongen vereeniging der gezindten, maar men moet toch alvast de beletselen voor een vereeniging in de toekomst gaan wegnemen. Die beletselen hangen samen met verschil van belijdenis en van kerkvorm. Wat het eerste betreft, de Christenen moeten voortaan minder zien op datgene waarin ze uiteengaan dan op wat ze gemeen hebben, en, is dat niet genoegzaam, dan moeten ze krachtens de liefde, door onzen Heer en Zaligmaker voorgeschreven, de verschilpunten maar over het hoofd zien. Deze loopen ook eigenlijk maar over feiten, terwijl de gevolgtrekkingen aan beide zijden gelijk zijn. Of men de transsubstantiatie en de vergeving der zonden door de absolutie van den priester als feiten aanneemt of niet, maakt voor den levenswandel en met betrekking tot de hoop op het hiernamaals geen verschil. Nog minder dan de leer behoeft de kerkvorm de Christenen verdeeld te houden, immers die is slechts van menschelijke instelling. Men zou alvast een goede verstandhouding tusschen Protestanten en Roomschen kunnen bevorderen door deelneming over en weer aan elkaars eeredienst en sacramenten. In verband daarmee zou de paus in mis en gebeden het gebruik van de landstaal moeten toestaan; bovendien zou het gewenscht zijn, dat hij, althans voor het Koninkrijk der Nederlanden, het celibaat afschafte. Daarmee zou misschien een der grootste beletselen weggenomen worden

voor de vereeniging der Christenheid onder één algemeen erkend zichtbaar hoofd. — Men meene echter niet, dat Willem den paus oppermachtig wou maken. Neen, hem wordt weinig meer dan een eererol toebedeeld, de feitelijke macht zou bij de vorsten berusten. Dezen toch zouden dan behalve wereldlijk hoofd ook geestelijk hoofd zijn, niet slechts van hun Protestantsche, maar ook van hun Katholieke onderdanen, want alleen door hun bemiddeling zou de paus dan met de geloovigen in verbinding staan. Deze behoefde niet te vreezen, dat hij daardoor een groot deel van zijn inkomsten verliezen zou: dat zouden de vorsten wel goedmaken ¹⁾.

Ook hier vinden we punten van overeenkomst met Napoleon. Stond bij de verlichte despoten der 18de eeuw meer de duldning der dissenters op den voorgrond, ²⁾ Napoleon was, gelijk we vroeger zagen, een groot bewonderaar van de gecentraliseerde inrichting der Roomsche kerk, en hoopte in zijn hart met en door haar de wereld te regeeren. Bij Willem dezelfde bewondering, en, verlangde hij de wereldmacht niet voor zich alleen, dan toch voor den Areopagus. Gelijk Napoleon, heeft ook hij niet dan in het uiterste geval een afzonderlijke Roomsche kerk naar Gallicaansche beginselen willen stichten ³⁾.

De koning heeft dus, waar hij kon, de Protestanten met elkander vereenigd, hij droomde van toenadering tusschen Protestanten en Katholieken — nog één stap verder, en men komt er toe ook den scheidsmuur tusschen Christenen en Joden weg te willen nemen. Willem van Hogendorp schrijft inderdaad het departement van eeredienst dien toelieg toe. De door de regeering benoemde hoofdbestuurders van het Israëlietisch kerkgenootschap waren volgens hem „de verklaardste vijanden van hun eigen kerk”. „En dat

¹⁾ Gedenkstukken 1825—30, II p. 319—324.

²⁾ We moeten hierbij opmerken, dat ook Jozef II hen, die niet tot de door hem erkende gezindten behoorden, vervolgde (Mitrofanov, Joseph II p. 724—7).

³⁾ Gedenkstukken 1825—30, II p. XXII.

alles" — zoo schrijft hij — „geschiedt dan nog in welmeenendheid en goed vertrouwen, dat men de Joden langs dezen weg nader tot het Christendom brengt”¹⁾. Dat hij den geest, waarmee de regeering bezielde was, goed heeft gevat, blijkt ten overvloede uit haar houding in zake het Lager Onderwijs.

Gelijk bekend is, was dit geregeld onder Schimmelpenninck, bij de wet van 1806. Deze was in vele opzichten uitnemend en bracht op menig punt zeer gewenschte verbetering. Ten opzichte van den godsdienst was ze niet neutraal. Het is waar, de Heidelbergsche catechismus zou voortaan van de school geweerd worden, want daar mocht geen onderwijs gegeven worden „in de leerstellige begrippen van bijzondere kerkgenootschappen”. Maar wel zou er onderwijs zijn in den Christelijken godsdienst, „voor zooverre deszelfs geschied- en zedekundig gedeelte betreft”. Volgens Van den Ende, den ontwerper der wet, behoorde de bijbel op de school gebruikt te worden, maar op de Boekenlijst, door de regeering voorgeschreven, kwam hij niet voor²⁾. Dat kon niet met het oog op de Roomschen: daardoor zou men op de school direct een Protestantsch stempel gedrukt hebben, terwijl ze juist Roomschen en Protestanten nader tot elkander brengen en daarom algemeen-Christelijk zijn moest. Men ging uit van de veronderstelling, dat, wanneer men terzijde liet datgene — zooals het in de wetten van 1801 en 1803 luidt — „wat door de onderscheidene kerkgenootschappen verschillend wordt begrepen”, men in het overige, in wat ze alle gemeen hebben, een genoegzamen grondslag zou vinden voor de Christelijke volksofvoeding. Men dient hierbij in het oog te houden, dat onder de wet van 1806 — eigenlijk tegen haar hoofdgedachte

¹⁾ Gedenkstukken 1815–25, III p. 312. Letterlijk staat er: „Het departement van Eerediensten heeft maar één doel voor oogen, en dat is de uiterlijke scheidsmuur tusschen Joden en Christenen weg te nemen”.

²⁾ Van Otterloo, De Lagere School in haar verhouding tot Huisgezin, Kerk en Staat, p. 35 sqq.

in — de Israëlieten hun eigen scholen hadden, d.w.z. afzonderlijke scholen van overheidswege. Bijzondere scholen kende de wet ook, maar ze was dezen niet gunstig; veeleer had ze de strekking ze te beperken en zoo mogelijk te vernietigen ¹⁾).

Onder Koning Lodewijk en Napoleon bleef de wet van kracht. Ook de Souvereine Vorst, die, mag men Van den Ende gelooven, zelf in Fulda vrijwel gelijktijdig een schoolwet van dezelfde strekking had uitgevaardigd ²⁾, handhaafde ze; dat niet alleen, hij beijverde zich ook ze in de Zuidelijke provinciën in te voeren. De toestand van het lager onderwijs liet daar veel te wenschen over, en de volijverige vorst liet zich niet onbetuigd: honderden scholen werden tijdens zijn bestuur in België opgericht ³⁾. Maar al was hij van meet af aan van zins de wet van 1806 ook op het Zuiden toepasselijk te verklaren, in de eerste jaren zijner regeering ging hij er nog niet toe over en bepaalde hij zich tot voorbereidende maatregelen. In 1821 echter meende hij dit wel te kunnen doen, en in de eerste jaren daarna volgende nam hij verscheidene besluiten, die ten doel hadden het bijzonder onderwijs tegen te gaan; voortaan toch zou alleen onderwijs gegeven mogen worden door wie in het bezit waren van een bepaalde acte en bovendien van de regeering machtiging hadden ontvangen om in een bepaalde school werkzaam te zijn. Deze besluiten werden ook tot leden van geestelijke orden uitgestrekt, met het gevolg, dat b.v. in Leuven in 1824 negen scholen met omstreeks duizend kinderen moesten gesloten worden ⁴⁾.

De beperking van het bijzonder onderwijs hield verband met de plannen der regeering met betrekking tot de openbare school. Daar liet men nog altijd het catechetisch onderricht toe, en men kon het er ook bezwaarlijk van weren, want dan zou men de bijzondere school in de hand

¹⁾ ib. p. 20—21.

²⁾ Meylink, Officieele Geschiedenis der Wet van 1806, p. 756.

³⁾ Lebon, Histoire de l'enseignement populaire (1868) p. 390—91.

⁴⁾ Terlinden, Guillaume Ier et l'Eglise Catholique, I p. 359—62.

werken. Dat de regeering het echter slechts noode duldde, blijkt uit een correspondentie, tegen het eind van '24 gevoerd tusschen de heeren Van Maanen en Van Ewijck. Van Maanen had klachten gekregen over het gebruik van den Mechelschen catechismus, „die allerschandelijkst moet zijn”; hij vraagt Van Ewijck, waarop toch de vergunning tot het geven van dogmatisch onderwijs op de openbare scholen in het Zuiden berust. „Ligtelijk begrijp ik” — zoo gaat hij dan verder — „dat die vergunning onze Protestanten, zoowel in de Noordelijke provinciën als hier — hij schrijft uit Brussel — stooten moet, vooral de zoodanigen (en er zijn er velen) die nog niet op de hoogte van den tijd zijn, en zoo gaarne als van ouds den Heidelbergischen catechismus of Hellenbroek op de gewone en op de Latijnsche scholen zouden hooren uitstamelen; — maar ook anderen vinden in die vergunning aan de Roomschegezinden eene gunst, en nemen daaruit ergernis” ¹⁾).

Naar het oordeel van Van Ewijck mag, waar de Staat geen heerschenden godsdienst erkent, „de dogmen-leer van slechts ééne gezindte niet op de openbare scholen heerschen”. Er kan dan ook „eigenlijk alleen kwestie zijn over tijd en wijze om in de Zuidelijke provinciën tot het gewenschte doel te geraken”. Hij geeft in overweging te bepalen, dat de catechismus alleen zal mogen geleerd worden op afzonderlijke uren buiten den gewonen schooltijd, maar een volstrekt verbod acht hij niet gewenscht; „het is” — zoo schrijft hij — „in de gegeven omstandigheden van te weinig belang om het smeulende vuur te roeren, zoo lange met het groote kwaad, de kleine seminariën, niet durft aantasten” ²⁾).

¹⁾ Gedenkstukken 1815—25, III p. 264. Volgens Van Ghert mag in de Zuidelijke provinciën alleen de keizerlijke catechismus gebezigd worden en is het gebruik van den Mechelschen strijdig met de verordeningen. Zijn advies is: „Men verandere in den keizerlijken de 58ste en 59ste bladzijden; de Koning handhave de decreten van Caprara en van Napoleon dd. 30 Maart en 4 April 1806, en de zaak is gevonden!” (t. a. p.).

²⁾ Gedenkstukken 1815—25, II p. 641—2. Dezelfde Van Ewijck klaagt over de ongerijmdheden in de Roomsche leerboeken, die „in het

Maar dat zou niet lang meer duren. Een half jaar later (midden 1825) kwamen de bekende decreten af, waarbij deze instellingen voor ongeoorloofd verklaard en voor de vooropleiding der Roomsche geestelijkheid het Collegium Philosophicum ingesteld werd. Het verdere verloop is bekend. Deze schoolstrijd is voor de eenheid van het Koninkrijk der Nederlanden noodlottig geworden. Het invoeren in het Zuiden van de wet van 1806 „leed schipbreuk” — zoo schrijft Groen — „op het geloof der bevolking, op den ijver der geestelijkheid en op de rechten der R. K. kerk. De doordrijving van dit plan, hetwelk zich allengskens tot het onderwijs der geestelijkheid zelve uitgestrekt heeft, is een der voornaamste oorzaken geweest der scheuring van het Rijk, terwijl door een tegenovergesteld systema wellicht de grondslag eener duurzame Nederlandsche monarchie had kunnen worden gelegd”¹⁾. Het besluit tot opheffing van het Collegium Philosophicum van einde 29 en dat van Mei '30, dat de grieven der Belgen met betrekking tot het Lager Onderwijs grootendeels wegnam, hebben de scheuring niet meer kunnen verhinderen.

Dit wat aangaat het Zuiden. Hoe stond het nu met het Lager Onderwijs in het Noorden? De school, door de wet van 1806 geschapen, voldeed aanvankelijk algemeen, maar, daar de hoofdgedachte, de gemengdheid, meer en meer op den voorgrond gesteld werd, kon dit zoo niet blijven. Droeg ze eerst nog op menige plaats een positief-Christelijk karakter, ze werd al spoedig over 't algemeen slap-Protestantsch, en het lezen van den Bijbel geraakte meer en meer in onbruik. Van regeeringswege werd dit bevorderd, ook al in verband met de vereeniging met België. De overgrootste meerderheid der gezamenlijke bevolking was nu Roomsche, en haar ten gevalle werd de school in het

welbegrepen belang der Katholieken zelve hoogst schadelijk zijn, want de jongelieden geraken er door aan het twijfelen, en men wijt aan de gouvernements-instellingen hetgeen een natuurlijk gevolg is van het domme onderwijs, hetwelk door den kapelaan gegeven wordt”.

¹⁾ Verspreide Geschriften II p. 163.

Noorden al meer ontdaan van datgene, waarop de rechtzinnige Protestant in de opvoeding zijner kinderen prijs stelde¹⁾. Het Christelijke van de school werd zóó algemeen, dat ook Joden van het openbaar onderwijs gebruik konden maken en dat ook inderdaad wel deden²⁾. Die onderwijzers, welke nog aan de rechtzinnige belijdenis vasthielden, werden veelszins bemoeilijkt, terwijl het oprichten van bijzondere scholen zoo goed als onmogelijk was. Het besluit van Mei '30 bracht in het Noorden, voor de rechtzinnige Protestanten althans, geen verbetering teweeg. In deze kringen ontstaat ontevredenheid over het onderwijsmonopolie der regeering, welke, naar het getuigenis van De Bosch Kemper³⁾ en Franssen van de Putte⁴⁾, door de Afscheiding meer aan het licht zou komen, en in het jaar '37 door Groen in zijn „Maatregelen tegen de Afgescheidenen” het eerst officieel onder woorden zou worden gebracht. Hiermee kan men den Schoolstrijd rekenen te beginnen.

Het waren andere zijden van het regeeringsbeleid, die in breeder kringen de ontevredenheid gaande maakten: 's konings zucht om zelf alles te doen, zijn besnoeiing van de rechten der volksvertegenwoordiging, niet het minst op het stuk der financiën, welke deerlijk in de war geraakten, zijn politiek van volharding ten opzichte van het Belgisch vraagstuk. Om kort te gaan, het was zijn persoonlijk gouvernement, dat misnoegen wekte over den eens onder luid gejubel ingehaalden vorst, en toen deze, het eindelijk opgevende het Roomsche België nog eens weer met ons land te vereenigen, voor zijn persoon een verbintenis met een Roomsche Belgische beraamde, sloeg dat misnoegen in wrevel om, en Willem I achtte het beter heen te gaan. Zoo moest hij, na eerst de Zuidelijke Nederlanden door

¹⁾ Van Otterloo, op. cit. p. 50—69.

²⁾ ib. p. 74, 80, 81.

³⁾ De Bosch Kemper, Geschiedenis na 1830, II p. 412.

⁴⁾ Tijdspiegel 1917, III p. 105.

zijn anti-nationale en anti-godsdienstige politiek verloren te hebben, nu ook van de Noordelijke afzien, en op zijn ouden dag opnieuw in ballingschap gaan, Ook de uitkomst zijner regeering komt met die der verlichte despoten overeen.

Stelden we in het voorafgaande op bepaalde punten een onderzoek in naar het karakter van 's konings regeering, we willen nu nog enkele uitspraken van tijdgenooten bijbrengen, dat karakter in het algemeen betreffende. Zoo vindt men in de Gedenkschriften van Van der Duyn van Maasdam de volgende merkwaardige passage: „De waarborgen tegen inbreuken van het gezag zijn des te meer noodzakelijk in constitutioneele staten, welke door de gelijkheid, het uitvloeisel der omwenteling, zoodanig herschappen zijn, dat het uitvoerend bewind, wanneer het te veel magt in handen krijgt, eensklaps despotiek wordt. De oude grenzen, binnen welke die lichamen zich, hetzij uit gewoonte, hetzij uit vooroordeelen bewogen, zijn vernietigd. In die landen, waar de omwenteling niet is doorgedrongen, zooals in Oostenrijk en Pruisen, is de absolute regeeringsvorm, als regtsbegrip, dit niet altoos in werkelijkheid. In Frankrijk en in de Nederlanden daarentegen, zoo de charters of constitutiën er niet streng en eerlijk nageleefd worden, wordt de vorst door niets weerhouden. Er zou volslagen despotisme heerschen, gelijk Napoleon uitgeoefend heeft, zonder nog in aanmerking te nemen, dat de meest drukkende vorm van dwingelandij juist die is, welke onder den naam en het bedriegelijk mom van vrijheid zou uitgeoefend worden” ¹⁾).

Een sterk contrast met dit lange citaat vorme de scherpe karakteristiek van Thorbecke: „een napoleontisch gereglementeerde staat met een constitutioneelen gevel ²⁾), die men zou kunnen aanvullen met wat hij aan Groen schreef over den Belgischen opstand: „het bondgenootschap des Gouvernements met de liberale gevoelens is de hoofdoorzaak

¹⁾ Gedenkschriften (1853) p. 399—400.

²⁾ Historische Schetsen, 2de druk p. 175.

van ons ongeluk”¹⁾. Nog één, minder bekende, uitspraak van Thorbecke wil ik hieraan toevoegen: „In maatschappelijke belangen, die zich zelve moeten helpen en geene regeling van de overheid te ontvangen hebben, in de kerk, in onderwijs en wetenschap, in nijverheid werd ijverig geregeerd; daarentegen op het gebied, waar geregeerd moest worden, wat was daar geregeld?”²⁾.

Ook Groen heeft het karakter van de regeering van Willem I juist geschetst, in een redevoering in de dubbele kamer van 1840, nog vóór den troonsafstand des konings: „wij leven geenszins in een ware, door zelfstandige lichamen en echte vrijheden getemperde, monarchie”, doch „in een revolutionnaire autocratie, waardoor alle wezenlijke volkswontwikkeling kan worden gestremd: een gezag, dat den kring zijner bemoeienissen uitbreidt over alles: Gewesten, Gemeenten, Kerk, Onderwijs, en wat niet al! administreert, groote en kleine zaken bestuurt en regelt, en over belangen, vrijheid en regten, ik mag bijna zeggen, naar goedvinden beschikt”³⁾.

Men zal in deze uitspraken den term „verlicht despoot” tevergeefs zoeken, en toch, doet men ze eenigszins geweld aan, als men met dien term haar inhoud kortelijk samenvat?

Ook nog van een andere zij zouden we kunnen trachten het karakter van 's konings regeering te benaderen, n.l. door te vragen naar den tegenstand, dien zij verwekte. En dan zijn er twee figuren, die voor ons oprijzen: Gijsbert Karel van Hogendorp en Willem Bilderdijk. Van Hogendorp was een man van vrijzinnige beginselen, doch met een zeer sterk historisch besef. Al voelde hij aanvankelijk voor volksinvloed weinig, de volkswrijheden vonden in hem een warm verdediger, en, afgezien nog van persoonlijke redenen, kon het niet anders, of hij moest tegen een zoo on-Nederlandsche figuur als Willem I in verzet komen.

¹⁾ Brieven van Thorbecke (1873) p. 20.

²⁾ Historische Schetsen p. 183—4.

³⁾ Adviezen in de Tweede Kamer, I p. 14.

In zijn oppositie ontwikkelde hij zich tot een van de meest vooruitstrevenden van zijn tijd: in 1830 voerde hij het pleit voor rechtstreeksche verkiezingen, ministerieele verantwoordelijkheid en openbaarheid in de financiën. Hij kan als een voorlooper der liberalen gelden, met dit voorbehoud echter, dat hij ruimer is dan zij: het ingrijpen van de regeering in de kerk en haar monopolie op onderwijs-gebied wordt door hem veroordeeld ¹⁾.

In zeker opzicht kunnen we Bilderdijk stellig geen weerpartijder van den koning noemen: hij is voorstander van de absolute vorstenmacht. Wel vreemd voor iemand die Nederlander was en Calvinist! Maar de Calvinistische Nederlanders van die dagen waren door de Revolutie uit hun koers geraakt. Bilderdijk zelf was in vroeger dagen een volksman geweest, die de verbinding van het Stadhouderlijk hof met de aristocraten zeer ongaarne zag ²⁾. Doch de Revolutie was gekomen, en krachtig had zijn gemoed daartegen gereageerd. Men moest haar in het minst geen voet geven, maar ze bedwingen; grondwetten waren uit den booze, ze belemmerden den vorst maar in het doen van het goede. We kunnen ons begrijpen, dat Van Hogendorp, met het voorbeeld van Willem I voor oogen, met die opvatting den draak stak ³⁾.

Eerbied voor den drager der kroon maakte Bilderdijk en de zijnen niet blind voor de daden der regeering, ⁴⁾

¹⁾ Colenbrander, *Historie en Leven* I p. 233—5.

²⁾ Da Costa, *De Mensch en de Dichter Willem Bilderdijk* p. 64—5, 94; *Brieven van Bilderdijk*, I p. 228—35.

³⁾ *Brieven van Van Hogendorp*, VII p. 80.

⁴⁾ Bilderdijk aan H. W. Tydeman, 3 October 1816: „Onze prijsvragen waren reeds in Maart 1813 bepaald; anders had ik wel een prijs voorgesteld voor die EENE daad sedert November 1813 zou aanwijzen, waarin gezond menschenverstand of kennis van de zaak te vinden zij. Dit zou velen troostrijk zijn, zoo men slechts IETS vinden kon, dat niet averechts, godloos en Landverdelgend is". (*Brieven*, uitgegeven door Tydeman, II p. 179). Cf. ook zijn merkwaardigen brief aan Wiselius, 1 Sept. 1815, *Gedenkstukken* 1813—15 p. 861—70; daarin (869) spreekt hij over den kreet, dien men van tijd tot tijd uit sommige hoeken hoort

doch bracht hen er toe deze niet hem, maar zijn leidslieden toe te schrijven: het gouvernement doet alles — klaagt Bilderdijk reeds in '15 — om den koning het hart van de natie te ontscheuren¹⁾. Volgens Dirk van Hogendorp is hij een werktuig van de mannen van 1795, „de openbare vijanden van God en alle vorstelijke macht”; het gezag, dat hii in de kerk voert, is hem eenig en alleen geworden, doordat de partij van Dermout, Janssen, Donker Curtius en Broes het hem heeft opgedrongen en — in '28 is de jonge Van Hogendorp zoo ver, dat hij dat er aan toevoegt — „de Koning er nu juist niet bedroefd om was van deze gelegenheid ter uitbreiding van zijn gezag zoo gemakkelijk gebruik te kunnen maken”²⁾. In dezen kring houdt men zijn hoop gevestigd op den Prins van Oranje; men leeft „in de verwachting in hem eenmaal het werktuig der verlossing te zien uit de tegenwoordige verdrukking”³⁾.

Wat men tegen de regeering heeft, is in 't algemeen haar meegaan met de beginselen, waartegen Da Costa zijn „Bezwaren” inbracht. Bijzondere grieven zijn het prijsgeven der nationaliteit — „de koning vermag niet de existentie der natie op te heffen”, schrijft Bilderdijk, als ter wille van de Belgen in het nationale wapen de Nederlandsche door den Nassauschen leeuw vervangen wordt⁴⁾ — voorts het niet-herstellen der Gereformeerde kerk⁵⁾, het gezag van

opstijgen: „Wij leden misschien niet minder onder Napoleon, maar wij wierden toch in alles zoo niet getergd!”

¹⁾ Gedenkstukken 1813—15 p. 861—2; cf. Brieven uitgegeven door Tydeman, II p. 148.

²⁾ Gedenkstukken 1825—30, II p. 889, 873.

³⁾ Gedenkstukken 1815 25, III p. 460; zie ook p. 453 en 1825—30 II p. 924. Bilderdijk wenschte vóór zijn dood den kroonprins nog wel eens te spreken (Brieven uitgegeven door Tydeman II p. 153). Cf. Byvanck, De jeugd van Isaäc da Costa, I p. 119 sqq, II p. 238 sqq.

⁴⁾ Gedenkstukken 1813—15 p. 867.

⁵⁾ Willem aan Dirk van Hogendorp, Gedenkstukken 1815—25, III p. 453: „1795 heeft ons volksbestaan ontbonden, althans voor zoover het in de Hervormde kerk gevestigd was. Onze tempel is gesloopt, de tabernakel vervoerd, kerk en staat gescheurd, beide den vijanden prijsgegeven en ten prooi aan de heidenen!” Ib. p. 458 (naar aanleiding van

den vorst in de kerk¹⁾, het achterstellen bij benoemingen van wie aan haar leer zijn trouw gebleven²⁾, het afschaffen van den bijbel op de school³⁾, het monopolie der regeering op onderwijsgebied.

Merkwaardig is de sympathie in dezen kring voor de Roomschen, als de koning door de oprichting van het Collegium Philosophicum hun gewetensvrijheid aantast. De groote massa van het volk juichte den vorst toe, die den strijd met Rome dorst aan te binden; ook „zij, die zich Gereformeerden noemen”, — klaagt Dirk van Hogendorp — „zien in dit heidensch instituut den triomf der reformatie”, hij echter zag „in den haat tegen de zoogenaamde Jezuïeten haat tegen God en Zijn Gezalfde”⁴⁾. Van regeeringszijde kon men voor die sympathie geen andere verklaring vinden dan heulen met Rome. Bilderdijk en Da Costa zijn vast Jezuïeten, schrijft Wiselius, de directeur van politie te Amsterdam. Waar leeft die Da Costa — zoo vraagt deze zich zelf af — toch zoo weelderig van? Hij heeft maar een beperkt vermogen, en toch „vinden zijn discipels en discipelinnen, waaronder niet weinige Benjamins en Slimslampen, bij hem dagelijks den zoeten inval” en springt hij nog telkens zijn vrienden, die in schul-

den watersnood van 1825): „De oordeelen Gods over dit land gaan hooger dan onze individueele zonden. Nationale kastijdingen slaan op nationale vergrijpen; en al wat ons treft, geheel de staat van ons land sinds ons herstel, die zoo luid verkondigt, hoe zwaar Gods hand op ons drukt in alles, staat in meer dadelijk, meer onmiddellijk verband met het niet weder opbouwen van den tempel. 1795 heeft Kerk en Staat gesloopt. 1813 heeft den Staat hersteld, maar niet de Kerk”.

¹⁾ Gedenkstukken 1825—30 II p. 39, 871—2, 926—8, 931—2.

²⁾ ib. 888.

³⁾ ib. 943, Dirk aan Willem van Hogendorp, 8 Januari 1829: „Mij is zelfs verhaald, dat de vrees voor de Roomschen op de scholen invloed gehad heeft, en dat de Bijbel, die er van geweerd was, er nu weder bij oogluiking wordt toegelaten. Jammer is het wel, dat het bij oogluiking zijn moet! Men zou zich moeilijk verbeelden in een Christenland te zijn”.

⁴⁾ ib. 926.

den steken, zooals b.v. wijlen Ds. Chevalier, met noemenswaardige sommen bij ¹⁾).

Van Belgische zijde heeft men het wel voorgesteld, alsof het Calvinisme de oorzaak geweest is van de scheuring van het rijk: de koning zou zich door zijn Calvinistischen ijver hebben laten vervoeren. Ook Nuyens heeft zich nog in dien geest uitgelaten. Terecht heeft De Beaufort die beschuldiging afgewezen ²⁾. Neen, het was er den koning niet om te doen de Belgen te „protestantiseeren”, maar ze te liberaliseeren. „Het gouvernement haat de Roomsche religie niet” — schrijft Dirk van Hogendorp — „maar de *getrouwheid* der Roomschen aan hun „religie” en het schijnt hem toe, „dat de haat van het gouvernement tegen de Gereformeerde kerk nog veel grooter is dan die tegen de Roomsche kerk”. ³⁾

Reeds toen was er tusschen Calvinisten en Roomschen „gemeenschap van onrecht, geloof en gevaar”. ⁴⁾ Van politieke samenwerking was in dien tijd echter nog geen sprake. Wel verdient het de opmerkzaamheid, dat ook de Roomschen in het Noorden vrijheid van onderwijs begeeren: velen hunner teekenen de petities van 1829. ⁵⁾

Hebben we in den loop van ons betoog eerst stilgestaan bij de vorsten, die Willem I min of meer als model hebben gediend, vervolgens, door zoowel de positieve als de negatieve methode toe te passen — door te letten op 's konings daden en den tegenstand, dien ze verwekten — het karakter zijner regeering nader leeren kennen, thans dringt zich nog onwillekeurig de vraag naar voren, welke beteekenis hij heeft voor onze latere geschiedenis of m.a.w. welke de gevolgen zijner regeering geweest zijn.

¹⁾ Gedenkstukken 1825 - 30 II p. 48, 140. Ib. p. 225: „Pater Tol, de brutaalste Jesuit van die wij hier hebben, moet zich, zoo mij verzekerd wordt, hebben uitgelaten, dat hij den aanhang van Bilderdijk voor het grootste gedeelte in den schoot der moederkerk terugverwacht”.

²⁾ Geschiedkundige Ospellen II. p. 178.

³⁾ Gedenkstukken 1825—30 II p. 889.

⁴⁾ Groen, Adviezen in de Tweede Kamer, II p. 299.

⁵⁾ Gedenkstukken 1825—30, I p. 141.

Niet zelden worden deze als gering voorgesteld; zijn arbeid — zoo zegt men — werd spoedig ongedaan gemaakt, en men wijst op de ingrijpende verandering in de staats-rechtelijke verhouding van vorst en volk, in '48 en in de jaren '66—'68 tot stand gebracht, eveneens op het verlaten van zijn economische en koloniale politiek, beide zoo nauw met zijn persoonlijk gouvernement samenhangende. Zonder dit in het minst te willen ontkennen, merk ik toch op, dat dit alles niet zonder horten en stooten is toegegaan. De meeste weerstand, dien de liberalen — want zij vooral hebben het persoonlijk gouvernement omvergeworpen — hierbij vonden te overwinnen, kwam van de zij der conservatieven.

Waren de liberale, de Roomsch-Katholieke en de anti-revolutionnaire partij ieder ontstaan uit oppositie tegen het regeerstelsel van Willem I, met deze partij was het anders, zij wilde het in hoofdzaak voortzetten. Ze was voor een sterk koninklijk gezag en tegen uitbreiding van het kiezers-corps. Kon men de liberale partij noemen den „parti du mouvement”, zij was de „parti de la résistance”. Maar was ze dit alleen geweest, ze zou niet zoo lang een rol van betekenis gespeeld hebben. Ook daarin echter sloot ze zich het nauwst aan bij de staatkunde van Willem I, dat ze was anti-Roomsch en anti-Gereformeerd: ze ijverde voor het behoud van het recht van placet, van de macht der Hervormde Synode en van de gemengde school. Houden we in het oog, dat de kerk- en schoolpolitiek van Willem I door een groot deel van de natie was toegejuicht, zoowel het sluiten der klein-seminariën als de vervolging der Afgescheidenen, dan verstaan we beter, hoe de conservatieve partij zich zóó lang heeft kunnen staande houden. Het kwam haar ten goede, dat de liberalen, al vóór '48 en vooral daarna, jaren lang met de Roomschen samengingen. Ook vond ze wel steun bij de anti-revolutionnaireren, omdat zij, ofschoon met de liberale partij in de beginselen van 1789 haar uitgangspunt nemend, toch in de toepassing hiervan minder ver ging dan deze. Doch toen het omstreeks '70

den anti-revolutionnairden volkomen duidelijk was geworden, dat ze op het gebied van kerk en school van haar niet het minste te verwachten hadden, en er ongeveer tegelijkertijd verwijdering ontstond tusschen liberalen en Roomschen, was het met de macht der conservatieve partij gedaan. Alleen de verdeeldheid der liberalen, waarvan ze ook al vroeger had geprofiteerd, was oorzaak, dat ze nog tot '88 invloed kon oefenen.

Men meene niet, dat tegelijk met deze partij ook de nawerking van de regeering van Willem I tot een eind kwam. Dit zou zoo geweest zijn, als de liberalen niet slechts ten opzichte van het persoonlijk gouvernement, maar ook op de andere punten, kerk en school inzonderheid, zich tegen diens regeerstelsel hadden gekant. Het is waar, ze hebben het ook met betrekking daartoe niet geheel intact gelaten: in '48 wordt vrijheid van onderwijs geproclameerd en alle voorwendsel tot godsdienstvervolgung uit de grondwet weggenomen, terwijl aan de Roomsche kerk wordt toegestaan zich vrijelijk te organiseeren; maar over het geheel hebben ze te dezen, in samenwerking met de conservatieven, de lijn van Willem I voortgezet¹⁾.

Zoo ten opzichte van het Lager Onderwijs. De opvolgers van Willem I waren anders dan hij, zij hebben beproefd aan den onder hem begonnen schoolstrijd een eind te maken, Willem II door de instelling van een commissie al heel spoedig na zijn troonsbestijging, Willem III door in '56 het ministerie-Van Hall te ontslaan, maar de goede bedoelingen van den drager der kroon leidden in geen van beide gevallen tot het gewenschte einde. De ingenomenheid met de eenheidsschool was daartoe te sterk. Dat de vrijzinnigen van hun standpunt Groens denkbeeld

¹⁾ Tot op zekere hoogte kan men Thorbecke beschouwen als den opvolger van Willem I, cf. Groen, Nederlandsche Gedachten, 2de Reeks, IV p. 201: „Sedert aan onzen eersten Koning de regeerstaf ontviel, is Thorbecke zijn opvolger geweest, door genie en veerkracht”. „Thorbecke was, en bleef, de vertegenwoordiger van het Staatsidee van 1789. Van het Staatsalvermogen, ook in Kerk en School”.

van facultatieve splitsing bestreden, kan men hun niet euvel duiden, maar wel hadden ze, toen eenmaal dit denkbeeld was losgelaten, het bijzonder onderwijs behoorlijke gelegenheid kunnen laten om zich te ontplooien. Zij zijn evenwel voortgegaan met zooveel zij konden hun schooltype aan andersdenkenden op te dringen. Ik herinner slechts aan hetgeen in de gemeente Wonseradeel is geschied, waar — te Wons in '69, te Gaast in '72 — scholen werden opgericht.... zonder een enkelen leerling, scholen, die jaren lang ten koste van duizenden guldens werden in stand gehouden¹⁾. Verlicht despotisme, zij het dan ook niet van een persoon, maar van een partij.

Ik stap van den Schoolstrijd af: het is een ieder bekend, in welke mate deze sinds '70 ons politieke leven heeft beheerscht; ook, hoe er een samenwerking tusschen Anti-revolutionnair en Roomschen door tot stand kwam, die, beschouwd in verband met wat we zoo straks meedeelden van den kring van Bilderdijk, niet bevreemden kan.

Nu ik over het kerkelijk vraagstuk ga spreken, moet ik wel een eeuw in het verleden terug. Ik kom weer tot het feit van 1816. Gewoonlijk wordt daaraan in onze handboeken voor staatkundige geschiedenis weinig aandacht geschonken. Toch is het voor ons kerkelijk en godsdienstig leven van het uiterste gewicht, en bijgevolg in een land als het onze ook voor het staatkundig leven niet zonder beteekenis. Deze algemeene waarheid is meer dan eens pro memorie uitgetrokken, doch voor wat de 19de eeuw aangaat, bleef het daarbij. Deze is nog nimmer zóó behandeld, dat aan de beteekenis en de gevolgen van het feit van 1816 recht is gedaan. En toch, zoolang dat niet is geschied, zoo lang ook zal er van de eeuw, die sinds de wedergeboorte van ons volksbestaan verliep, geen bevredigende geschiedenis geschreven worden.

Door aan de kerk een organisatie op te leggen in lijn-rechten strijd met haar belijdenis, schiep Willem I een

¹⁾ Kuiper, Geschiedenis van het Christelijk Onderwijs, 2de druk, p. 160—162.

conflict van onberekenbare gevolgen. Ongetwijfeld, ook anders zou er strijd zijn geweest. De toestand van de kerk in 1816 was van dien aard, dat deze niet had kunnen uitblijven. Doch het zou in zekeren zin een eerlijke strijd geweest zijn. Nu echter trad de staatsmacht op, beroofde de kerk van haar organen en plaatste er een bestuur boven, dat niet uit de gemeenten was voortgekomen. Dit was daarom des te ernstiger, omdat door de organisatie ook de belijdenis in het gedrang kwam. De predikanten, voor wie opleiding aan de staatshoogescholen verplicht was, brachten vandaar leeringen in de gemeenten, die van de belijdenis ernstig afweken, ja er rechtstreeks tegen ingingen. Er ontstond leervrijheid, een woord van schoonen klank, doch van kerkverwoestende strekking. In tal van gemeenten gingen, om de ontrouw der leeraren, de aan de leer getrouwe geloovigen niet langer ter kerk. Er kwam verzet, dat, zoo het niet tot een breken met de organisatie leidde, dan toch tot strijd voor kerkherstel.

Aan dien strijd kwam allermint een einde met den troonsafstand van Willem I. Ik weet wel, in handboeken voor kerkgeschiedenis wordt de voorstelling gegeven, alsof in 1842 en '43 de Staat zich geheel van het terrein der Hervormde kerk teruggetrokken heeft, en er vervolgens in '52 „langs zuiver kerkelijken weg” een herziening van het Algemeen Reglement van 1816 tot stand gekomen is: Reitsma spreekt van „de emancipatie de kerk”, Knappert jubelt over „de vrije kerk in den vrijen staat”¹⁾. Alsof niet reeds in '88 een uitvoerig en rijk gedocumenteerd betoog verschenen was, dat die voorstelling niet bepaald bevestigt!²⁾ Doch, hoe dit zij, de feiten liggen er toe, dat de regeering haar in 1816 geïsurpeerde macht aan haar creatuur, de Synode, heeft overgedragen, doch voortgegaan is de gemeenten, zonder dat deze rechtens geacht kunnen

¹⁾ Knappert, op. cit. p. 322; Reitsma, *Gesch. Hervorming en Hervormde Kerk*, 3de druk p. 776.

²⁾ Ik bedoel natuurlijk Fabius, *Het Reglement van '52*. Men leze daarin b.v. eens, hoe een man als Gunning over die vrijheid oordeelde (p. 344—'54)

worden daarin ooit te hebben bewilligd, aan die bestuursmacht te binden, en, ingeval zij zich daaraan onttrokken, met verlies van tractement en goederen te straffen. De vrijzinnigen hebben in de dagen, dat ze de macht in handen hadden, wel in 1853 de Rooms-Katholieke kerk een eigen organisatie toegestaan, in '70 ook den Israëlieten, maar de Hervormde kerk moest zich tevreden stellen met een „zoogenaamde” vrijheid, „voortzetting” — volgens Groen — „van de slavernij onder gewijzigden vorm ¹⁾).

De Synode zelf was voor niets zoo bang als voor wezenlijke vrijheid. „De band, die de Hervormde kerk weldadig en naauw aan den Staat bindt”, moest vooral niet worden verscheurd, zoo luidt het in een adres, in '48 naar aanleiding van het ontwerp van grondwet door de Synodale Commissie den koning aangeboden. In datzelfde adres werd ook gepetitionneerd tegen de vrijheid van onderwijs; liet men die toe, men zou „met één slag de schoonste parel van Uwer Majesteits Kroon verbrijzelen, en den roem en het sieraad van Nederland, en de zedelijke kracht van het zelfstandig volksbestaan der natie vernietigen” ²⁾). Hier hebben we te doen met een rechtstreeksche poging der kerkelijke machthebbers om op het terrein van het onderwijs invloed te oefenen, een poging, die het doel niet heeft gemist: het artikel, door Thorbecke gewenscht, werd, volgens Colenbrander, „door een combinatie van conservatieven en liberalen, welke *een sterk synodale kleur* vertoonde” ³⁾, ingrijpend gewijzigd. In '56 heeft de Commissie weer gepetitionneerd, toen voor het behoud van de gemengde school ⁴⁾.

Ofschoon niet uitsluitend, zoo was het toch meest in en door de schoolkwestie, dat het kerkelijk vraagstuk op de staatkunde inwerkte. Achter het schoolprobleem staat schier altijd het probleem der Hervormde kerk. Waren deze twee

¹⁾ Nederlandsche Gedachten, 2de Reeks, I p. 98.

²⁾ Handelingen der Synode 1848 p. 81—84.

³⁾ Historie en Leven, II p. 250.

⁴⁾ Van Otterloo, Bijdragen ter herziening der Schoolkwestie p. 166-7.

voor de Synodale Commissie één, zoo ook voor de tegenstanders¹⁾. We wezen reeds op het verband tusschen Af-scheiding en schoolstrijd; ook in het adres van de zeven Haagsche heeren komt de nauwe samenhang uit. Voor Groen inzonderheid waren ze één. Zijn levensstrijd, het is waar, was niet tot deze beide kwesties beperkt. Op vrijwel alle punten was hij de meest zuivere tegenstander van het regeerstelsel van Willem I²⁾. Ook van het persoonlijk gouvernement; hij was allerminst een contra-revolutionnair als Bilderdijk³⁾, al kon hij zich ook met de wijze, waarop de liberalen het persoonlijk gouvernement omverwierpen, niet vereenigen: hij wenschte zoomin een oppermachtige kamer als een oppermachtig vorst. Heeft hij zich te dezen volstrekt niet onbetuigd gelaten, hoofdzaak was toch voor hem de „religiestrijd”⁴⁾ op het gebied van kerk en school.

Hierin vond hij steun bij vele eenvoudigen in den lande. Ontevredenheid met de staatsschool is bij hen heusch niet het eenige motief, al treedt het meer naar buiten; minstens even sterk is hun droefheid en verontwaardiging over alles wat ze in de kerk zien gebeuren. „Onze eigen menschen” — zoo schreef Wormser in '56 — „zijn van alle politiek afkeerig. Onze kracht is nog altoos gelegen in de Gereformeerde kerk. Nog altoos klopt het hart van het vrome volk warm voor die kerk”⁵⁾. Instinctief is dit langzamerhand gaan

¹⁾ Vos, Groen van Prinsterer en zijn tijd, II p. 111—112: „Wij onderscheiden *Staat en Kerk*, Politiek en Godsdienst, Liberalisme, Modernisme, Orthodoxie. In de werkelijkheid echter waren veelal Staat en Kerk, politiek en godsdienst één in de personen van liberalen, modernen, orthodoxen. De strijd in de staatkundige wereld had hare echos in de kerk; de kerkelijke strijd werd niet zelden in den politieken voortgezet. De School bleek nog altijd tot de Kerk te behooren, en de kerk plukte vruchten, hetzij dan goede, hetzij dan kwade, van den schoolstrijd”.

²⁾ „Onze eenige en consequente liberaal”, C. Gerretson, De jonge Groen van Prinsterer, Voordracht voor de Maatschappij van Letterkunde (Handelingen 1814—15 p. 67).

³⁾ Zijn koningsgezindheid heeft „een republikeinsch-historische tint”, Nederlandsche Gedachten, 2de Reeks, V p. 290; ib. p. 230—32.

⁴⁾ Vos, op. cit. II p. 7.

⁵⁾ Brieven van Wormser, II p. 197.

begrijpen, dat de macht, die in kerk en staat de Gereformeerde richting ten onder hield, één was, en de druk der vrijzinnigheid heeft onder die ouderwetsche Gereformeerden politiek leven gewekt ¹⁾. We hebben hier te doen met een factor in de staatkundige ontwikkeling der Nederlanders, die niet verwaarloosd mag worden. Niet te onrechte heeft men verband gezocht tusschen de overwinning der orthodoxie in de kerk in 1867 en de latere overwinning op staatkundig gebied ²⁾.

Bij de eenvoudigen vond Groen meer instemming dan bij de vrienden. Het feit van 1816 is ook daarom van zoo groote beteekenis, omdat het tusschen de belijders onderling verdeeldheid bracht. Het is bekend, hoe Da Costa in '43 de Synode uit de verlegenheid redde. Dit misverstand over de formulierkwestie, schrijft Groen dertig jaar later, „heeft op den geheelen kerkregtelijken en politieken toestand voortdurenden invloed” ³⁾. Aan het pijnlijk conflict Groen—Van der Bruggen lag o.m. meeningsverschil omtrent „het recht der Hervormde gezindheid” ten grondslag ⁴⁾. Vooral de predikanten, ten gevolge van de organisatie de natuurlijke vijanden van het recht der gemeente, waren van alle actie voor kerkherstel afkeerig. „God laat de kerk staan, laat gij haar ook staan”, schreef Beets aan De Clercq, ⁵⁾ in onbegrijpelijke oppervlakkigheid. En zijn optreden in de vergadering van Christelijk-Nationaal in '69 kwam, naar het oordeel van Dr. Vos, voort uit vrees voor „kerkelijk radicalisme” ⁶⁾.

Het is van algemeene bekendheid, hoe ook de reformatorische beweging van '86 op staatkundig gebied heeft ingewerkt: op menige plaats valt de tegenstelling tusschen

¹⁾ Men lette in dit verband op het getuigenis van Buys en Groen's bijschrift daarbij, Nederlandsche Gedachten, 2de Reeks V p. 39.

²⁾ Vos, op. cit. II p. 111—112.

³⁾ Nederlandsche Gedachten, 2de Reeks V p. 19.

⁴⁾ P. Smit, Minister Van der Bruggen p. 158.

⁵⁾ La Saussaye, Nicolaas Beets, 2de druk, p. 98.

⁶⁾ Vos, op. cit. II p. 431.

Is deze
Prot. Chr. prof
marxistisch?

Antirevolutionnair en Christelijk-Historisch samen met die van Gereformeerd en Hervormd. Eveneens, dat er geen algemeene verkiezingen kunnen plaats hebben, of in mindere of meerdere mate wordt de Hervormde kerk er in betrokken.

De Grondwetsherziening van 1917 — zoo zeggen velen — heeft een eind gemaakt aan den Schoolstrijd. In 1918 is voor een historicus de tijd nog niet gekomen dit oordeel te toetsen. Maar eens aangenomen, dat het juist is, en dat evenals reeds een halve eeuw te voren het persoonlijk gouvernement, nu ook deze lijn van oppositie tegen het regeerstelsel van Willem I haar eindpunt heeft bereikt, dan rest toch nog het probleem der Hervormde kerk, en zoo lang dat niet is opgelost, zoo lang zal de schaduw van koning Willem I nog op Nederland blijven rusten.

M. H. Directeuren! Het zij mij vergund U allereerst dank te zeggen voor de onderscheidende benoeming, mij ten deel gevallen. Voor de gelegenheid, mij hierdoor geboden, onverdeeld mijn krachten aan de wetenschap te wijden, ben ik U zeer erkentelijk. Niet minder daarvoor, dat gij niet bij die ééne benoeming zijt blijven staan, doch er nog twee andere op hebt doen volgen. Waar daardoor Uw financieele verantwoordelijkheid in niet geringe mate is verzwwaard, leggen deze benoemingen ongetwijfeld getuigenis af van Uw durf en voortvarendheid.

M. H. Curatoren! U, wier taak het is op het wetenschappelijk gehalte van het onderwijs toe te zien, dank ik ten eerste voor het in mij gestelde vertrouwen. Al mijn pogen zal er op gericht zijn het mij eenigermate waardig te betoonen. Ik dank U ook daarvoor, dat Gij, door de mogelijkheid te ontsluiten hier Nederlandsche letteren te studeeren, getoond hebt ook de belangen van het Christelijk Middelbaar Onderwijs ter harte te willen nemen. Werd reeds menige kweekeling der Universiteit als leeraar in de oude talen aan een Gymnasium verbonden, nog

geen leeraren aan Hoogere Burgerscholen konden hier hun opleiding ontvangen. Wie straks geroepen wordt aan een Christelijke inrichting, hetzij van middelbaar hetzij van gymasiaal onderwijs, te doceeren, dient echter ook een Christelijke vorming te ontvangen. Krijgt hij die niet, hij zal in de praktijk beseffen, dat hem iets ontbreekt. Het is waar, hij kan dan door eigen studie trachten in dat tekort te voorzien, maar wie de uiterst ongunstige levensomstandigheden van vele leeraren van nabij kent, koestert daaromtrent geen overdreven verwachtingen. Het is de universiteit, die die Christelijke vorming geven moet. Gij kunt U verzekerd houden, dat deze meening in de kringen van de leeraren onzer Hoogere Burgerscholen gedeeld wordt, en dat naast blijdschap over de genomen stappen de hoop bij hen leeft, dat aan de V. U. eerlang ook andere vakken dan Nederlandsch en Geschiedenis zullen kunnen worden beoefend.

M. H. Hoogleeraren! Dat ik zoo dadelijk een plaats zal gaan innemen in Uw achtbare rij, is ook nu nog geen volle werkelijkheid voor me. Volgde ik de neigingen van mijn hart, ik zou er eer toe komen aan Uw voeten te gaan nederzitten, gelijk eens de jongeling van Tarsen aan die van Gamaliël. Maar het is Uw eigen begeerte, dat ik tot U in een andere verhouding zal staan. Toch hoop en vertrouw ik, dat Gij, zoo goed als Uw leerlingen, zoo ook Uw jongsten ambtgenoot met Uw zooveel meerdere kennis en ervaring zult willen dienen; hij zal daaraan niet zelden behoefte hebben.

Dit verzoek geldt niet het minst U, Hooggeleerde Heeren der Litteraire Faculteit. De hartelijke ontvangst, die mij in Uw midden ten deel viel, is er mij borg voor, dat het gehoor zal vinden. Gij kunt U ook verzekerd houden, dat het van mijn zijde aan de gewenschte samenwerking niet ontbreken zal.

U, Hooggeleerde Woltjer, zeg ik in het bijzonder dank voor de vele bemoeienissen, die Gij U voor mijn benoeming en in het algemeen voor de uitbreiding der faculteit

getroost hebt. Gij deedt dat als decaan, qualitate qua, doch met een ijver en toewijding, welke ik ten zeerste op prijs stel.

Veroorloof mij, Hooggeleerde Bavinck, ook tot U een enkel woord te richten. En als ik dat doe, dan — Gij verstaat het — rijst voor mijn oog de gestalte van een geliefden bloedverwant, wiens nagedachtenis ook Gij hebt willen eeren, een man, wiens leven moeilijk was en zwaar, maar wien God toch een groot voorrecht schonk: U te mogen inleiden in de wijsbegeerte der openbaring. Mag ik mij vleien, dat Gij u om zijnentwil in deze ure verheugt, Gij hebt daartoe nog een bijzondere reden. Immers het kan U, die door de Unie van Gereformeerde Studenten aan Openbare Hoogescholen als haar Vader beschouwd wordt, niet onverschillig zijn thans voor het eerst uit haar gelederen een ambtgenoot aan deze Universiteit te zien te voorschijn treden. En waar de V. U. voor de bezetting van nieuwe katheders natuurlijkerwijze in den regel zal moeten gaan buiten den kring van haar eigen leerlingen, daar wensch ik U toe, dat Gij in de jaren — mogen het vele zijn — dat gij nog aan haar zult zijn verbonden, nog menigen ambtgenoot uit S. S. R. ontvangen moogt.

Ik gedenk in deze ure ook hen, die aan mijn vorming deel hebben gehad. Ik waardeer hun aller arbeid, al noem ik hier slechts de namen van mijn oud-leeraar aan het Schiedamsch gymnasium, Dr. Heringa, thans archivaris van Zeeland, die door zijn degelijk en boeiend onderwijs de liefde voor de geschiedenis, reeds in het ouderlijk huis gewekt, levendig hield, en van de professoren Verdam en Blok en den helaas zoo vroeg aan de wetenschap ontvallen Bussemaker.

M. H. Studenten! Ik sta tegenover U in een eigenaardige positie. Leerlingen van mij in den engeren zin van het woord zult gij niet zijn, en zal ik er zelfs wel hebben? Van Katharina II wordt verhaald, dat ze scholen inrichtte, van al het noodige kostelijk voorzien, maar zonder leerlingen. De excessen der verlichte despoten moet men echter van H. H. Directeuren niet verwachten. Mijn be-

noeming zou zeker slechts ten deele aan haar doel beantwoorden, zoo hier geen studenten in de Nederlandsche Letteren kwamen. Doch laat ons hopen, dat de moedgevende geruchten, die te dezen rondwaren, juist blijken. Ik zal mij, in samenwerking met Dr Van Schelven en mijn vriend Wille, naar de mate mijner kracht beijveren om dezulken zoover te brengen, dat ze zelfstandig een historisch onderzoek kunnen instellen, tevens om ze te vormen tot leeraar en tot leeraar aan een Christelijke inrichting.

Doch, naar ik verneem, leeft ook onder U, studenten in andere faculteiten, belangstelling voor het vak mijner keuze. Te zeer verheug ik mij daarin dan dat ik er niet naar streven zou haar door nieuw voedsel te onderhouden. Natuurlijk gaan de belangen der Neerlandici bij mij vóór de Uwe, maar wellicht zal ik de Uwe met de hunne kunnen vereenigen. Uw wenschen te dezen zal ik gaarne overwegen. Op het contact met U stel ik prijs. Ik zou — al kan natuurlijk niet ieder student met elken hoogleeraar evenveel omgang hebben — toch een toestand niet gelukkig achten, waarbij een student zijn leermeesters slechts zou kennen van in de kathedder en van achter de groene tafel.

Dat Gij, mijn geliefde Ouders, bij deze plechtigheid tegenwoordig zijt, is mij een voorrecht, waarvoor ik God dank, Hem, tot Wien ook mijn gebed uitgaat, dat Hij mij bekrachtigen moge tot de heerlijke, doch zware taak, die ik bij dezen aanvaard.

Ik heb gezegd.

BIBLIOTHEEK VRIJE UNIVERSITEIT

3 0000 00237 6741